

Εἰς τὸ ἐν σελίδῃ 78 διάγραμμά μας ταῦτα εἰκονίζονται γενετικῶς. Ἡ διάρθρωσις των ὅμως εἰς τὸν ὄριμον ἀνθρωπον δέον νὰ νοηθῇ ὡς ἔξης. Ἡ γνῶσις τῶν πραγμάτων εἶναι ἡ στοιχειωδεστέρα. Ἀμέσως μετ' αὐτῆς συνδεομένη εἶναι ἡ γνῶσις τῶν συμβόλων καὶ ἐννοιῶν. Ὑπεράνω ἀμφοτέρων εἶναι ἡ βιολογικὴ γνῶσις, ἀμέσως δὲ συνδεομένη ὑπέρκειται ἡ γνῶσις προσώπων. Ὑπὲρ ταύτην εἶναι ἡ γνῶσις ἀξιῶν. Ἔτι ὑψηλότερον κεῖται ἡ φιλοσοφικὴ γνῶσις Τὰ ἀνώτερα εἴδη γνώσεως προϋποθέτουν ἔκαστον ὅλα τὰ ὑπὸ αὐτὰ εὑρισκόμενα, τῶν δποίων ἐμπερικλείοντας ἀρχάς, ἀλλ᾽ ἐπιπροσθέτως ἔχουν καὶ τὰς ἴδιας των. Ἡ γνώμη τοῦ Bergson, καθ' ᾧν ἡ ἐνστικτώδης καὶ ἡ διανοητικὴ ζωὴ εἶναι δύο ἀπολίνουσαι κατευθύνσεις μιᾶς ἐνεργητικότητος, ἥτις ἔχωρισθη ἐνῷ ηὐξανετο (¹), δὲν δύναται νὰ γίνῃ ἀποδεκτή. Ἡ αὐξησις δὲν γίνεται δι' ἐπιτάσεως τῶν διακριθεισῶν κατευθύνσεων, ἀλλ᾽ ἐπιπροσθήκης εἰς τὰς κατωτέρας καὶ στοιχειωδεστέρας τῶν ἀνωτέρων. Κατὰ τὴν ἡθικὴν γνῶσιν προϋποτίθεται καὶ συνεργεῖ καὶ ἡ βιολογικὴ καὶ ἡ λογικὴ γνῶσις τῶν προσώπων. Κατὰ τὴν φιλοσοφικὴν ἔχομεν συνεργίαν καὶ συνύφανσιν ὅλων τῶν εἰδῶν γνώσεως. Τὸ Εἶναι καὶ Γίγνεσθαι γνωρίζομεν «σὺν ὅλῃ τῇ ψυχῇ».

2. ΤΑ ΟΡΙΑ ΕΚΑΣΤΟΥ ΕΙΔΟΥΣ ΓΝΩΣΕΩΣ

Ἡ γνωστικὴ μας λειτουργία εὑρίσκει ὅρια εἰς τὴν ἔκδηλωσίν της προερχόμενα ἐκ τῆς ὑφῆς τῆς γνωστικῆς μας ὀργανώσεως.

Κατὰ τὴν ἀντίληψιν τῶν πραγμάτων ὑπάρχει ἐν κατώτατον καὶ ἐν ἀνώτατον ὄριον πέρα τοῦ δποίου δὲν δυνάμεθα νὰ προχωρήσωμεν. Τοῦτο μετατοπίζεται βεβαίως καὶ πρὸς τὰ ἀνω καὶ πρὸς τὰ κάτω διὰ τῆς κατασκευῆς ὀργάνων παρατηρήσεως (τηλεσκοπίων, μικροσκοπίων), ἀλλὰ καὶ πάλιν τὰ ὄρια μένουν. Ἐχομεν φθάσει νὰ γνωρίζωμεν, δτι

τῆς ποσότητος ἀνευ ποιότητος ἔχει ὑπερκείμενον τὸν κόσμον τῶν αἰτίων, τὸν κόσμον τῶν ἐννοιῶν, τὸν μαθηματικὸν κόσμον, τὸν φυσικόν, τὸν ζῶντα, τὸν σκεπτόμενον. Δὲν δυνάμεθα νὰ συναγάγωμεν τὰς ἀνωτέρας σφαίρας ἀπὸ τὰς κατωτέρας δι' ἀναλύσεως, διότι αἱ ἀνώτεραι περιλαμβάνουσι στοιχεῖα μὴ ὑπαγόμενα εἰς τὰ τῶν κατωτέρων. Τὰ στοιχεῖα ταῦτα τῶν κατωτέρων ἀποτελοῦν ἄπλοιν ὑλικόν, τὸ δποῖον μορφοποιοῦσιν αἱ ἀνώτεραι σφαῖραι. De la contin-
gence des lois de la nature, 2e édition, Paris 1895 p. 183.

(¹) Bergson H., Évolution créatrice p. 146.

Ἐν χημικὸν ἀτομον εἶναι τὸ δεκάκις ἑκατομμυριοστὸν ἐνὸς χιλιοστομέτρου, ὅτι τὰ ἡλεκτρόνια του εἶναι δύο χιλιάδας φορᾶς μικρότερα ἀπὸ τὰ σωματίδια τοῦ πυρῆνος του. "Οτι τὸ ἡλεκτρόνιον τοῦ ὑδρογόνου εἰς ἐν δευτερόλεπτον στρέφεται περὶ τὸν πυρῆνα του ἔξι δισεκατομμύρια φορᾶς. "Οτι τὸ κίτρινον φῶς τοῦ νατρίου εἰς ἕκαστον δευτερόλεπτον ἔκτελει 510 δισεκατομμύρια χυμάνσεις. "Οτι ἐν ἡλεκτρόνιον περιστρέφεται μὲ ταχύτητα 100.000 χιλιομέτρων κατὰ δευτερόλεπτον. "Οτι τὰ ἡλεκτρόνια τῶν ἀκτίνων β τοῦ ορατού ἔκσφενδονίζονται μὲ ταχύτητα 200.000 χιλιομέτρων κατὰ δευτερόλεπτον. Ἡ γνῶσις μας ὅμως διὰ τοὺς ἐσχάτους οἰκοδομικοὺς πλίνθους τοῦ ὑλικοῦ σύμπαντος συναντᾷ καὶ πάλιν δρια ἀνυπέρβλητα, οὐ μόνον λόγῳ τῆς κατασκευῆς τῶν αἰσθητηρίων μας, ἀλλὰ καὶ λόγῳ τῆς ὀντολογικῆς ὑποστάσεως τῆς ὕλης.

"Ο Heisenberg εἶχε καθορίσει τὴν ἀρχὴν ἀποσδιοριστίας, καθ' ᾧ ἐν σωματίδιον δύναται νὰ προσδιορισθῇ ἢ μόνον ὡς πρὸς τὴν θέσιν ἢ μόνον ὡς πρὸς τὴν ταχύτητα. Ἐὰν ζητήσω νὰ καθορίσω ἀκριβέστερον τὴν θέσιν, τοῦτο θὰ συμβῇ εἰς βάρος τῆς ἀκριβείας τοῦ καθορισμοῦ τῆς ταχύτητος. Ἐὰν ζητήσω νὰ καθορίσω ἀκριβέστερον τὴν ταχύτητα, ἥ θέσις θὰ γίνῃ ἔτι περισσότερον ἀκαθόριστος. Ἐφ' ὅσον τὸ ἡλεκτρόνιον δὲν εἰσέρχεται εἰς ἀλληλεπίδρασιν μὲ τὸν λοιπὸν κόσμον, δὲν δυνάμεθα νὰ τὸ ἀντιληφθῶμεν. Πρέπει γὰ μάναμενωμεν τὴν στιγμὴν, καθ' ᾧ τοῦτο προκαλεῖ οἰανδήποτε δρᾶσιν δυναμένην νὰ φιλάσῃ εἰς τὴν περιοχὴν τῆς πείρας μας. Εἰς πᾶν τοιοῦτο γεγονός ὅμως πρόκειται διὰ τὴν ἐναλλαγὴν ἐνὸς δλοκλήρου quantum ἐνεργείας⁽¹⁾. Διὰ τοῦτο ὅμως μεταβάλλεται ἀκριβῶς κατὰ τὴν στιγμὴν τῆς παρατηρήσεώς μας ἥ κατάστασις τοῦ ἡλεκτρονίου τόσον ἀποφασιστικώτερον, ὅσον ἥ παρατηρησις κατὰ τὴν στιγμὴν ποὺ τὴν ἔκτελοῦμεν ἔχει ἦδη παλαιωθῆ. "Ινα παρατηρηθῆ τοῦτο μὲ τὴν βοήθειαν ἐνὸς ἔξαιρετικῶς ἵσχυροῦ μικροσκοπίου, διὰ νὰ καθορισθῇ ἥ θέσις του, πρέπει νὰ πέσῃ φῶς ἐπὶ τοῦ ἡλεκτρονίου καὶ νὰ διαχυθῇ παρ' ἔκείνου,

(1) Τὸ quantum (h) εἶναι ἥ μικροτάτη μονὰς μετρήσεως ἐνεργείας ποὺ ἀκτινοβολεῖ ἐν ἀτομον εἰς ἑκάστην ἀπὸ τὰς κυμάνσεις του. Ἀκτινοβολία, ἀπορρόφησις καὶ διάχυσις γίνονται κατὰ δλόκληρα quanta. Τὸ μέγεθος τοῦτο $h = 6,55 \cdot 10^{-37}$ Erg Sek. Ἡ κατὰ quantum ἐμιράνισις τῆς ἐνεργείας τῆς ἀκτινοβολίας δὲν ἀποτελεῖ μίαν λεπτομέρειαν τοῦ μηχανισμοῦ τοῦ ἀτόμου μόνυν, ἀλλὰ θεωρεῖται ὡς ἥ βασικὴ στοιχειώδης ποσότης ἐκδηλώσεως τοῦ ὕλου κοσμικοῦ οἰκοδομήτατος.

ῶστε μέρος αὐτοῦ νὰ φθάσῃ εἰς τὸν δρυμαλμόν μας. Ἡ ἐλαχίστη δμως δυνατὴ ποσότης φωτὸς εἶναι ἐν πλῆρες quantum φωτός. Κατὰ τὴν στιγμὴν κατὰ τὴν δριοίαν τὸ ἡλεκτρόνιον διαχέει ταύτην λαμβάνει ἀπὸ τὸ φῶς μίαν ὕθησιγ ποὺ δὲν δυνάμεθα νὰ ὑπολογίσωμεν ἐκ τῶν προτέρων. Μόνον πιθανότητας δυνάμεθα νὰ ἔχωμεν διὰ τὰς διαφόρους θέσεις του.

Πλὴν τῶν δρίων τούτων ὡς πρὸς τὴν γνῶσιν τῆς συνθέσεως τῆς ὑλῆς λόγῳ τῶν ἀπειρως μικρῶν σχέσεων, πολὺ μεγαλυτέρα εἶναι ἡ ἀδυνατία μας νὰ εἰσδύσωμεν εἰς τὰ ἔσχατα προβλήματα τοῦ μακροκόσμου λόγῳ τοῦ ἀπειρως μεγάλου τῶν ἐν αὐτῷ σχέσεων. Τὸ ὅλον κοσμικὸν σύμπαν, σφαιροειδοῦς πεπερασμένης μορφῆς, καίτοι εἶναι συγχρόνως ἀπειρον, ὑπελογίσθη ὅτι ἔχει ἔκτασιν μὲ ἀκτῖνα 100 ἑκατομμύρια ἔτη φωτός. Ὁ ἴδιος μας ἥλιος ὁμοῦ μὲ 100 δισεκατομμύρια ἄλλους ἀπλανεῖς ἀστέρας ἀποτελοῦν ἐν ἀπλοῦ μέλος τοῦ συστήματος τοῦ Γαλαξίου, ἐνῷ τοιαῦτα Γαλαξιακὰ συστήματα, τὰ καλούμενα σπειροειδῆ νεφελώματα ὑπάρχουν περὶ τὰ 100 δισεκατομμύρια. Ἀκόμη μεγαλύτεραι δυσχέρειαι ὑπάρχουν ὡς πρὸς τὴν ἔξακρίβωσιν τῶν στοιχείων κοσμικῆς οὐσίας τῶν εὑρισκομένων ἐντὸς τοῦ κενοῦ διακοσμικοῦ διαστήματος καὶ τῶν ἐν αὐτῷ ἐπιτελουμένων συσσωματώσεων.

Ἡ γνῶσις μας περὶ ζωῆς εὑρίσκει ἐπίσης δρια, ὅταν προσπαθῶμεν νὰ γνωρίσωμεν τὴν ὅλην σύνθεσιν τοῦ πυρῆνος τῶν γεννητικῶν κυττάρων καὶ τῶν γονυλίων τῶν χρωματοσώμάτων, τῶν ἔσχάτων τούτων μέχρι τοῦδε γνωστῶν μορφογενετικῶν στοιχείων τῆς ζωῆς.

Ἡ γνῶσις περὶ τῆς συνδέσεως τοῦ ψυχικοῦ μετὰ τοῦ σωματικοῦ στοιχείου εἶναι ἐπίσης ἀπροσδιόριστος. Τὶ συμβαίνει δηλαδή, ὅταν ἡ βούλησίς μου κινῇ τὴν χειρα μου, ἀκόμη καὶ διὰ νὰ συλλάβῃ ἔνα λίθον, ἡ πῶς διεξάγεται ἡ λειτουργία τῆς νοήσεως μας, ὅταν ἀντιλαμβανώμεθα τὴν φύσιν, κυριαρχῶμεν ἐπ' αὐτῆς καὶ προλέγωμεν συμβάν τι λίαν ἀπομεμακρυσμένον;

Τὰ δρια ταῦτα τῆς γνώσεως μᾶς δυσχεραίνουν νὰ ἀνυψωθῶμεν εἰς μίαν πλήρη κοσμογνωσίαν καὶ βιογνωσίαν. Ὁ Ήμε εἶχε παρατηρήσει, ὅτι ἡ τελειοτάτη τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν μεταθέτει τὴν ἀγνοιάν μας ὀλίγον τι πρὸς τὰ ὄπίσω, ὅπως ἵσως καὶ ἡ τελειοτάτη τῶν πνευματικῶν ἐπιστημῶν χρησιμεύει μόνον διὰ τοῦτο, νὰ ἀνακαλύψῃ ἄλλα πλατύτερα πεδία τῆς ἀγνοίας μας.

Ἡγέρθη τὸ ζήτημα, ἂν θὰ ᾖτο δυνατὸν νὰ ὑπάρξῃ ἐν πνεῦμα μὲ κατηγορίας διαφόρους ἀπὸ τὰς ἴδιας μας, πρόβλημα τὸ δποῖον ὑπε-

δηλώσαμεν ἡδη εἰς τὸ περὶ γνώσεως ὡς κατηγορικῆς μιρφοποιήσεως κεφάλαιον. Ἐν πρώτοις ὡς πρὸς τὰς αἰσθήσεις μας ἔχομεν ἐνδείξεις περὶ τοῦ δυνατοῦ τῆς τελειοτέρας ὀργανώσεώς των. Εἶναι δυνατὴ ἡ ἀντίληψις φωτεινῶν ἀκτίνων ἐντεῦθεν τῆς ζώνης τῶν ἐρυθρῶν καὶ ἔκειθεν τῆς ζώνης τῶν ἰωδῶν. Ἐβεβαιώθη πειραματικῶς, ὅτι αἱ μέλισσαι ἀντιλαμβάνονται τὰς μπεριώδεις ἀκτίνας. Τὸ τμῆμα ἡχητικῶν κυμάτων ποὺ ἀντιλαμβανόμεθα εἶναι περιωρισμένον. Ἀκόμη περισσότερον μικρὸν ὄμως εἶναι τὸ τμῆμα τῆς κλίμακος τῶν ἡλεκτρομαγνητικῶν κυμάτων, τὸ ὅποιον δύναμεθα νὰ ἀντιληφθῶμεν. Διὰ νὰ εἴμεθα ἀκριβεῖς δὲν ἔχομεν κανὸν αἰσθητήριον διὰ νὰ ἀντιλαμβανόμεθα τὸν ἡλεκτρισμόν. Ἡ ὁσφρησίς μας μόνον 20% τῶν μέχρι τοῦτο γνωστῶν χημικῶν ἐνώσεων ἀνιχνεύει. Οὐδεμίαν αἰσθησιν ἔχομεν περὶ τῶν ἐφ' ἡμῶν δρῶντων δυναμικῶν πεδίων (βαρύτητος) καὶ τῶν κοσμικῶν ἀκτίνων.

Ἡ λογική μας ὀργάνωσις ἔχει ἐπίσης ὅρια. Πειραματικῶς διεπιστέωθη τόσον ἡ στενότης τῆς συνειδήσεως, ὃσον καὶ τὸ περιωρισμένον τῆς νοήσεως, δυναμένης ἐν ἑκάστῃ στιγμῇ νὰ νοῇ ἐν μόνον ζήτημα, ἥ πρόβλημα. Πολλοὶ διμιλοῦν περὶ λογικῆς ὀργανώσεως ἴσχυούσης διὰ δύντα ὄμοια μὲ τὸν ἀνθρωπόν, ὑπάρχοντα εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ Γαλαξίου. Εἰς τὰς πέρα τοῦ Γαλαξίου ἀστρικὰς περιοχὰς πιθανὸν νὰ ὑπάρχουν δύντα μὲ γνωστικὴν ὀργάνωσιν διάφορον τῆς ἰδικῆς μας, λόγῳ τῶν ἔκει διαφόρων δρῶν ὑπάρξεως.

Θὰ ἡτο βεβαίως δυνατὸν νὰ ὑπάρξῃ ἐν πνεῦμα διάφορον τοῦ ἰδικοῦ μας. Τοῦτο ὄμως δέον νὰ ἔχῃ καὶ στοιχεῖα ἐκ τοῦ ἰδικοῦ μας. Ὁ μνημονευθεὶς ὀντολογικὸς νόμος τῆς γηίνης μας ὑπάρξεως, καθ' ὃν εἰς ἑκάστην νέαν βαθμίδα τοῦ Εἶναι δὲν αἴρονται αἱ ἀρχαὶ καὶ οἱ νόμοι τῶν ἄλλων, ἀλλ' ἐπιπροστίθενται αἱ νέαι, μᾶς ἐπιτρέπει νὰ ὑποθέσωμεν τοῦτο. Ἐν τοιούτῳ πνεῦμα θὰ εἶχεν, ὅπως ἡμεῖς, τὴν ἀρχὴν τῆς ταυτότητος, διότι ἐν πνεῦμα διὰ τὸ ὅποιον θὰ ἔπαινε νὰ ἴσχυῃ ἥ ἀρχὴ αὕτη δὲν θὰ ἡτο πνεῦμα. Ὡσαύτως αἱ ἀναλυτικαὶ κρίσεις θὰ ἴσχυον καὶ δι' αὐτό, π.χ. $2 + 2 = 4$. Αἱ συνθετικαὶ κρίσεις αἱ ἐκφράζουσαι σχέσεις μεταξὺ τῶν κατ' αἰσθησιν ἀντιλήψεών μας θὰ ἦσαν πιθανῶς ἄλλαι δι' αὐτό, ἀφ' οὗ αἱ κατηγορίαι τῆς αἰσθήσεως θὰ ἦσαν ἄλλαι. Τὸ πνεῦμα τοῦτο ἐπὶ παραδείγματι ἴσως νὰ ἀντελαμβάνετο εὐρυτέρας περιοχὰς τῆς κλίμακος τῶν ἡλεκτρομαγνητικῶν κυμάτων, τοὺς ἐκ τῆς κινήσεως τῶν οὐρανίων σωμάτων παλμοὺς, τὰς ἐλέξεις τῶν πεδίων βαρύτητος, τὰς κοσμικὰς ἀκτίνας καὶ ἄλλα ἀνάλογα.

Οὐ μόνον αἱ νοητικαὶ δυνάμεις θὰ ἥδύναντο νὰ εἶναι πλουσιώ-

τεραι ἄλλα και ἡ ἐσωτερική γνῶσις. Πιθανότατα εἶναι δυναταὶ ἄλλαι βιώσεις ως πρὸς τὴν ποιοτικὴν γνῶσιν τῆς ὑπάρξεως και τὴν θεώρησιν τοῦ ὅλου Γίγνεσθαι.

Τὰ δρια τῆς γνώσεως οὐ μόνον λόγῳ δργανώσεως, ἄλλα και λόγῳ ἀτομικῶν δρων ἔχουν ἕνα παραλλάσσοντα βαθμόν. Εἰς τοὺς κοινοὺς ἀνθρώπους εἶναι πολὺ χαμηλότερα, δχι μόνον ἐξ ἐλλείψεως ἐμφύτου ταλάντου, ἄλλα και δι' ἐλλειψιν προσπαθείας και λόγῳ ψυχικῆς δκνηρίας εἴτε κατὰ τὴν ἀντίληψιν τῶν πραγμάτων, εἴτε κατὰ τὰς λογικὰς διακριβώσεις, εἴτε κατὰ τὴν ἀξιολογικὴν ἐκτίμησιν. "Ολαι αὔται αἱ λειτουργίαι δὲν γίνονται αὐτομάτως. ἄλλα χρειάζεται ἐπίμονος προσπάθεια, ἵνα ἀποδώσουν ἐν optínum. Ἡ διάρκειας ἵδια ἀνωτέρου και κατωτέρου γίνεται μὲ τὴν συμβολὴν ἐκάστου. Μόνον δστις θέλει δύναται νὰ ἀνέλθῃ. Παραλλήλως πρὸς τὴν ψυχικὴν δκνηρίαν ἡ ἔξις και ἡ «ρουτίνα» κρατεῖ χαμηλὰ τὰ δρια τῆς γνωστικῆς μας ἀποδόσεως, προκαλοῦσα μίαν ἀτροφίαν τῶν σχετικῶν λειτουργιῶν.

"Ἡ διάρκεια προσπαθείας βοηθεῖ εἰς τὴν πνευματικὴν ἄνοδον. "Ἐχει δρισθῇ δχι ἀδίκως, δτι ἡ μεγαλοφύΐα εἶναι συμπεπυκνωμένη ὑπομονή. Ἡ πολυχρόνιος ἀφοσίωσις εἰς ἐν πρόβλημα, εἰς μίαν ὑπόθεσιν φέρει ἀποτελέσματα, τὰ ὅποια ἐξεταζόμενα συνολικῶς μᾶς ἐκπλήττουν ως ὑπεράνθρωπα. Καὶ ἐν τούτοις ταῦτα ἥσαν προϊὸν συνήθων ψυχικῶν δυνάμεων ἀφιερωθεισῶν εἰς ἓνα σκοπόν, ἄλλα συνεχῶς δρωσῶν συνηνωμένων.

Πίστις παλαιοτάτη και ὁμολογία τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἡ περὶ τῆς ἀτελείας του. Ἀκριβῶς ἐν ἀπὸ τὰ καθαρῶς ἀνθρώπινα χαρακτηριστικὰ εἶναι ἡ γνῶσις τούτου και εἰς ἀσίγαστος πόθος πρὸς τελείωσιν ἐμφανιζόμενος εἰς ὅλους τοὺς λαούς.

3. ΤΟ ΣΧΕΤΙΚΟΝ ΚΑΙ ΤΟ ΑΠΟΛΥΤΟΝ ΕΙΣ ΕΚΑΣΤΟΝ ΕΙΔΟΣ ΓΝΩΣΕΩΣ

"Ἡ παραδοχὴ ὑπάρξεως δρῶν εἰς τὴν γνῶσιν μας ἐγέννησε τὸ ἐρώτημα μήπως δλαι αἱ γνῶσεις μας ἔχουν τὴν σφραγῖδα τῆς σχετικότητος, εἴτε πρόκειται περὶ ὀντολογικῶν διακριβώσεων, εἴτε περὶ ἥθικῶν ἀρχῶν. "Ἡδη κατὰ τὴν ἀρχαιότητα οἱ σοφισταὶ Πρωταγόρας, Ἰππίας, Θρασύμαχος και Καλλικλῆς ἥμφεσβήτησαν τὸν κῦρος τῶν ἥθικῶν, θρησκευτικῶν και πολιτικῶν ἀξιῶν ἀντιτάξαντες τὸ «νόμω» εἰς τὸ «φύσει» τούτων, ἐπειδὴ ἀπέβλεψαν εἰς τὴν ἐσωτερικῶς παραλλάσσουσαν μορφήν των κατὰ λαοὺς και ἐποχάς. "Ἐν συνεχείᾳ οἱ Πύρρων,

⁹Αρκεσίλαος, Καρνεάδης, Αἰνησίδημος, ¹⁰Αγρίππας καὶ Σέξτος ¹¹Εμπειρικὸς ἦμφεσβήτησαν τὸ κῦρος τῆς δύντολογικῆς γνώσεως, λόγῳ τῆς σχετικότητός της πρὸς τὸ εἶδος τῆς νοητικῆς μας ὅργανώσεως, γενόμενοι θεμελιωταὶ τοῦ σκεπτικισμοῦ.

Κατὰ τὴν ἀρχὴν τῶν νεωτέρων χρόνων ἀνενεώθησαν αἱ ἴδεαι τῶν τελευταίων ἐκ ποικίλων ἀπόγιρεων. Οὗτος δὲ Βακόν μὲ τὴν διδασκαλίαν του διὰ τὰ «εἴδωλα τῆς φυλῆς» (*idola tribus*) ἐπανέλαβεν, ὅτι δὲ τρόπος κατασκευῆς τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, ἢ ἀσθένεια τῶν αἰσθητηρίων καὶ ἡ τάσις νὰ παρουσιάζωμεν καὶ συγκρίνωμεν ὅλα μὲ τὸν ἑαυτόν μᾶς καθιστοῦν ἀνικάνους νὰ ἀντιληφθῶμεν τὰ πράγματα, ὅπως εἶναι καθ' ἑαυτά (¹).

¹²Ο Μονταίγνε κατόπιν ἔκήρυξε τὴν σχετικότητα τῆς ἐπιστημονικῆς γνώσεως διδάξας, ὅτι ὅπως εἰς τὰς ἡμέρας του αἱ ἀστρονομικαὶ ἴδεαι τοῦ ¹³Αριστοτέλους καὶ τοῦ Πτολεμαίου ἀπεδείχθησαν ἀνακριβεῖς ἀπὸ τὸν Κοπέρνικον, οὕτω μετὰ χίλια ἔτη θὰ ἀνατραποῦν καὶ αἱ τοῦ Κοπερνίκου ἀπὸ ἄλλους. ¹⁴Η ἀλλαγὴ αὕτη τῶν ἐπιστημονικῶν γνώσεων δὲν εἶναι μία προσωρινὴ περίοδος τῆς ἐπιστήμης, ἀλλὰ ἡ διαρκής κατάστασις τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος. Διὰ τοῦτο, λέγει, μόνον δὲ σκεπτικισμὸς μᾶς προφυλάσσει ἀπὸ ἕνα ψευδῆ καὶ ἀδρανῆ δογματισμόν.

Εἰς τὰς ἡμέρας μᾶς ἡ ἴδεα τῆς σχετικότητος τῆς ἀληθείας ἔχει λάβει ἄλλας μορφάς. ¹⁵Ο ψυχολογισμὸς (*Psychologismus*) κηρύγγει, ὅτι ἀναλόγως τοῦ τύπου καὶ τῆς ἴδιοσυγκρασίας ἑκάστου ἀτόμου ποικίλει καὶ ἡ ἀντίληψις περὶ ἀληθείας. ¹⁶Ο τύπος τοῦ κοινωνικοῦ ἀνθρώπου, λέγουν, ἔχει ἄλλα ἥθικὰ ἵδανικὰ καὶ πιστεύει εἰς ἄλλας ἀξίας ἀπὸ τὸν ἀρχικὸν καὶ φιλόδοξον. Διὰ τὸν πρῶτον ἑκάστη πρᾶξις ἔχει καθ' ἑαυτὴν ἀξίαν, ἐνῷ διὰ τὸν δεύτερον κρίνεται ἀπὸ τὰ ἀποτελέσματα. ¹⁷Άλλη ἥθικὴ ὑπάρχει, λέγουν, διὰ τὸν κοινὸν ἀνθρωπὸν καὶ ἄλλη διὰ τὸν ἔχοντα ἔμφυτον τὴν τάσιν γὰρ ἐπιβληθῆ καὶ νὰ κυβερνήσῃ τοὺς ἄλλους. ¹⁸Η ἐπιστημονικὴ λογικὴ διαφέρει ἀπὸ τὴν πολιτικὴν λογικὴν (*raison d' état, Staatsraison*). ¹⁹Ἐπειτα ἀναλόγως τοῦ ρυθμοῦ τῆς ἀντιλήψεως μία ἴδεα δύναται νὰ μᾶς φανῇ ὡς ἀληθής ἡ ψευδής. ²⁰Ο Le Bon εἶχεν ὑποστηρίξει, ὅτι, ἐὰν δὲ χρόνος ἐπέσπευδε τὴν πορείαν του, ὅπως συμβαίνει εἰς τὰς κινηματογραφικὰς εἰκόνας, ἡ ὑπαρξίας θὰ ἥτο τόσον

(¹) Bacon F., *Novum Organum*, liv. I, chap. 2, trad. franc. par A. Lasalle, Dijon s. d., t. 4e p. 104—105.

σύντομος, ὥστε αἱ ἡθικαὶ μας ἰδέαι θὰ ἐφαίνοντο συγκεχυμέναι. Ἡ ζωὴ τοῦ ἀτόμου δὲν θὰ ὑπελογίζετο πλέον. Τοῦτο θὰ ἐνδιεφέρετο μόνον διὰ τὸ εἶδος του. Εἰς ἔντονος ἀλτρουσμὸς θὰ ἐκυβέρνα ὅλας του τὰς σχέσεις. Ἐὰν ἀντιθέτως ὁ χρόνος ἐπεβραδύνετο καὶ ἡ ὑπαρξία διήρκει περισσοτέρους αἰώνας, εἰς ἄγριος ἐγωῖσμὸς θὰ ἦτο χαρακτηριστικὸν τῶν ἀνθρώπων»⁽¹⁾.

‘Η νοητικὴ δογάνωσις τοῦ ἀνθρώπου, εἶπον, δὲν εἶναι κάτι τὸ σταθερὸν καὶ μόνιμον, ἀλλὰ μεταβάλλεται ἀκόμη καὶ ὡς πρὸς αὐτὰς τὰς βασικὰς λογικὰς ἀρχὰς. Ο πρωτόγονος κατὰ τὸν Levy—Bruhl ἔχει μίαν προλογικὴν σκέψιν, ἢ ὅποια δὲν ἐργάζεται μὲ τὰς ἀρχὰς τῆς ταυτότητος, τῆς ἀντιφάσεως καὶ τῆς αἰτιότητος, μὲ τὰς ὅποιας ἐργάζεται ἡ τοῦ σημερινοῦ ἀνθρώπου. Ἐν ἀντικείμενον, ἐν πρόσωπον δύναται νὰ εἶναι τὸ αὐτό, ἀλλὰ καὶ κάτι διάφορον συγχρόνως. Ο πρωτόγονος δέχεται, ὅτι εἶναι ἐν ὕρισμένον πρόσωπον ἐκ μιᾶς φυλῆς, ἀλλὰ συγχρόνως ὅτι εἶναι καὶ «ίεραξ», δηλαδὴ τὸ αὐτὸ μὲ τὸ τοτεῖν τῆς φυλῆς του. Τοῦτο δὲν ἐμπεριέχει ἀντίφασιν δι’ αὐτόν⁽²⁾.

‘Η θεωρία τῆς σχετικότητος ἡ ὑπὸ τοῦ Einstein θεμελιώθεῖσα, εἶπον, ἐβεβαίωσεν εἰς τὰς ἡμέρας μας ἐμπειρικῶς πλέον τὴν σχετικότητα τῶν ἀνθρωπίνων γνώσεων. Κατ’ αὐτὴν εἶναι δυνατὸν δύο ἀνθρωποι νὰ μετρήσουν μίαν ἀπόστασιν, ἢ ἐν χρονικὸν διάστημα καὶ νὰ εὔρουν δύο ἔξαγόμενα διάφορα, χωρὶς νὰ ἔχῃ πλανηθῆ οὕτε δ εἰς οὕτε ὁ ἄλλος⁽³⁾. Οὕτω διασείεται, λέγουν, τὸ κῦρος καὶ αὐτῶν ἀκόμη τῶν αἰωνίων ἀληθειῶν (verités éternelles) τοῦ Leibniz.

‘Ἐπὶ τῶν ἀνωτέρω ἔχομεν νὰ παρατηρήσωμεν τὰ ἔξῆς:

‘Ολοι οἱ ἐκπρόσωποι τοῦ ἀρχαίου σκεπτικισμοῦ ὑποπίπτουν εἰς τὸ κοινὸν βασικὸν σφάλμα, νὰ θεωροῦν ὡς μόνον εἶδος γνώσεως τὴν λογικὴν γνῶσιν καὶ νὰ ζητοῦν δι’ ὅλα ἀποδείξεις. Παραβλέπονταν δηλαδὴ τὰς ἄλλας πηγὰς γνώσεως, δπόθεν παρέχονται εἰς ἡμᾶς ἀλήθειαι πανανθρωπίνως παραδεκταί. Ο δρθολογισμός των ὅμως οὗτος εἶναι μόνον θεωρητικός. Διὰ τὴν πρᾶξιν προβαίνουν εἰς ὑποχωρήσεις καὶ χαλαρώνουν τὴν αὐστηρότητα τοῦ σκεπτικισμοῦ των. Ἐκφρασιν τοῦ διχασμοῦ τού-

⁽¹⁾ Le Bon G., op. cit. p. 14—15.

⁽²⁾ Levy—Bruhl L., La mentalité primitive, 4e éd. Paris 1925, p. 85—87, 107.

⁽³⁾ Παράβ. Einstein A., Über die spezielle und die allgemeine Relativitätstheorie, 4e Aufl. Braunschweig 1922 S. 19, 24, 55,

του μεταξὺ θεωρίας καὶ πράξεως ἔχομεν παρὰ τῷ Σέετῳ Ἐμπειρικῷ, ὅστις εἰς τὰς «Πυρρωνείους Ὑποτυπώσεις» του λέγει, ὅτι καὶ ὁ «σκεπτικὸς» εἰς τὴν ζωὴν του πρέπει νὰ ἔχῃ διηγὴν τὴν φύσιν, τὰς ἐπιθυμίας του, τοὺς παραδεδομένους νόμους καὶ ἡθη καὶ τοὺς καθωρισμένους τρόπους τῶν διαιρόσων τεχνῶν⁽¹⁾.

‘Ο ισχυρισμός διείπλαιται αἱ ἐπιστημονικαὶ ἀντιλήφεις καὶ θεωρίαι ἀλλάσσουν κατὰ περιόδους, δὲν εἶναι ἀκριβῆς, εἰ τὴ μόνον ἐν μέρει. Ἐχομεν διαιρεῖσθαις ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Πυρρωνείου, τοῦ Ἀρχιμήδους καὶ τοῦ Ἡρωνοῦ, αἱ δποῖαι ἀναγνωρίζονται καὶ θὺ ἀναγνωρίζονται ὡς ὅρμαι. Ἐκ τῶν ἄλλων, τῶν μεταβαλλομένων, δὲν ἀπορρίπτονται ὅλαι μὲν τὰς ψευδεῖς, ἀλλὰ πολλαὶ διευδύνονται ἀπλῶς.

‘Ως πρὸς τοὺς ισχυρισμοὺς τοῦ ψυχολογισμοῦ ἔχομεν νὰ παρατηρήσωμεν τὰ ἔξι. Ἡ διαιροδὸν τῶν τύπων τῶν ἀνθρώπων δὲν ἀποδεικνύει τὴν σχετικότητα τῆς ἀληθείας, ὅτι δηλαδὴ κάτι τὸ δποῖον διὰ τὸν ἔνα τύπον εἶναι ἀληθές, θὺ εἶναι διὰ τὸν ἄλλον ψευδές. Ἀπλῶς ἑκαστος ἀνθρώπως λόγῳ στενότητος τῆς ἀξιολογικῆς συνειδήσεως ἀφοσιώνεται ἐντονώτερον εἰς ὥρισμένας ἀξίας καὶ παραμελεῖ ἄλλας. Δὲν ἔπειται ἐκ τούτου, ὅτι θεωρεῖ τὰς ἄλλας ψευδεῖς. Τὰς αἰσθάνεται καὶ αὐτὰς ὡς ἀξίας, ἀλλὰ δὲν δύνεται νὰ τὰς πραγματοποιήσῃ ὅλας συγχρόνως.

‘Ως πρὸς τὰ ἐκ τῆς παρατηρήσεως τῆς ψυχικῆς ζωῆς τῶν πρωτογόνων λεγόμενα ἔχομεν νὰ ἀντείπωμεν, ὅτι δὲν εἶναι ἀκριβῆς ἡ ὑπαρξίας μιᾶς προλογικῆς διανοήσεως, ἢ δποία δὲν ἔχει τὰς λογικὰς ἀρχὰς τῆς ταυτότητος, τῆς μντιφάσεως καὶ τῆς αἰτιότητος. Ἡ ἀρχὴ τῆς ταυτότητος ὑπάρχει καὶ εἰς τοὺς πρωτογόνους μὲ τὴν διαιροδάν, ὅτι οὗτοι μὲ τὴν παμψυχιστικήν των ἀντίληψιν δύνανται νὰ ταυτίζουν δύο οὐ-

(1) «Καὶ ἐλέγομεν γὰρ ἐν τοῖς ἐμπροσθεν, ὅτι ὁ βίος δὲ κοινός, φαὶ καὶ δ σκεπτικὸς χρῆται τετραμερής ἐστιν, τὸ μέν τι ἔχων ἐν ὑφηγήσει φύσεως, τὸ δὲν ἀνάγκῃ παθῶν, τὸ δὲν παραδόσει νόμιων τε καὶ ἐθῶν, τὸ δὲν διδασκαλίᾳ τεχνῶν. Ὡσπερ οὖν κατὰ τὴν ἀνάγκην τῶν παθῶν δ σκεπτικὸς ὑπὸ μὲν δίψης ἐπὶ ποτὸν διηγεῖται, ὑπὸ δὲ λιμοῦ ἐπὶ τροφὴν καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων ὅμοίως, οὕτω καὶ δ μεθοδικὸς ἱατρὸς ὑπὸ τῶν παθῶν ἐπὶ τὰ κατάλληλα διηγεῖται, ὑπὸ μὲν στεγνώσεως ἐπὶ τὴν χώνευσιν, ὡς καταφεύγει τις ἀπὸ τῆς διὰ ψυχος ἐπιτεταμένον πυκνώσεως ἐπὶ ἀλέαν, ὑπὸ δὲ ωύσεως ἐπὶ τὴν ἐποχὴν αὐτῆς, ὡς καὶ οἱ ἐν βελανείῳ ἴδοντει πολλῷ περιφρεύμενοι καὶ ἐκλυόμενοι ἐπὶ τὴν ἐποχὴν αὐτοῦ παραγίνονται καὶ διὰ τοῦτο ἐπὶ τὸν ψυχρὸν ἀέρα καταφεύγουσιν». Σέξτον Ἐμπειρικοῦ Πυρρωνείων Ὑποτυπώσεων Α 236 — 238).

σίας κεχωρισμένως ὑπαρχούσας, τὸ ἀτομόν των δηλαδὴ καὶ τὸ totem τῆς φυλῆς, μεταξὺ τῶν δποίων πιστεύουν, δτι ὑπάρχει μυστικὸς δεσμός. Ἡ ἀρχὴ τῆς ταυτότητος ὑπάρχει καὶ εἰς αὐτούς. Τὸ totem των, ἡ ἀγροικία των, δ ἀρχηγός των νοοῦνται πάντοτε ὡς τὰ αὐτὰ καὶ δὲν δέχονται συζήτησιν μὲ ἐτερόφυλον, δτι ταῦτα δὲν εἶναι τὰ καθωρισμένα. Ὄμοίως διὰ πᾶν φαινόμενον ζητοῦν καὶ οὗτοι αἴτιας. Ἀλλο ζήτημα, ἀν ώς τοιαύτας θεωροῦσι πνεύματα ἐμψυχοῦντα τὴν φύσιν. Ὁ σημερινὸς ἀνθρωπος μὲ τὸν δρον αἴτια ἀπηλλάγη βεβαίως τοῦ παμψυχισμοῦ. Ὁ τελευταῖος ὅμως ἀντικατεστάθη ἀπλῶς μὲ τὰς ἔννοιας δύναμις, ἡ σχέσις, ἡ ίδιότης, αἱ δροῖαι μὲ τὴν ἀοριστίαν των ξενίζουσιν δλιγάντερον. Ἐὰν ὅμως ἐμβαθύνωμεν ἐπὶ τοῦ προβλήματος, θὰ ἴδωμεν, δτι καὶ αἱ δύο ἔρμηνεῖαι κατὰ βάσιν ἔχουν ποιάν τινα ἀναλογίαν. Δὲν ἔλέχθη ἀνεπιτυχῶς, δτι δ σύγχρονος ἀνθρωπος ἥρημωσε μὲν τὴν φύσιν ἀπὸ τὰ πνεύματα, εἰς τὴν θέσιν των ὅμως ἐγκατέστησεν ἄλλα πλάσματα μὲ κάπως ὠχροτέραν ὑπόστασιν, τὰς δυνάμεις καὶ τοὺς νόμους.

Ἐπὶ τῆς θεωρίας τῆς σχετικότητος ἔχομεν νὰ παρατηρήσωμεν τὰ ἔξι. Πράγματι δύο ἀνθρωποι δύνανται νὰ μετρήσουν μίαν ἀπόστασιν καὶ νὰ εῦρουν δύο ἔξιαγόμενα διάφορα, χωρὶς νὰ ἔχουν πλανηθῆ. Ἀλλὰ τοῦτο συμβαίνει, ἐὰν ἕκαστος ἔξεκίνησεν ἀπὸ διάφορον σύστημα ἀναφορᾶς. Τότε ἡ ίδεα ἔκαστου, ἀν καὶ διάφορος τῆς τοῦ ἄλλου, εἶναι ἀληθὴς ἐν σχέσει μὲ τὸ σύστημα πρὸς τὸ δροῖον ἀναφέρεται. Θὰ συμφωνοῦν ὅμως, ἐὰν ἔχουν τὸ αὐτὸ σύστημα ἀναφορᾶς. Ἐὰν εὑρισκώμεθα, λέγουν, εἰς ἓνα ἀνελκυστήρα καὶ πίπτωμεν πρὸς τὰ κάτω μὲ ταχύτητα μείζονα ἀπὸ τὴν τῆς ἔλευθέρας πτώσεως τῶν σωμάτων, ἀφήσωμεν δὲ εἰς τὸ κενὸν ἐν μῆλον, τοῦτο δὲν πίπτει. Ὁ ἀνθρωπος δηλαδὴ δ ὑπάρχων εἰς τὸν πίπτοντα ἀνελκυστήρα οὐδέποτε θὰ δυνηθῇ νὰ ἴδῃ τὸ φαινόμενον τοῦ Νεύτωνος. Δὲν πρέπει ὅμως νὰ λησμονῆται, δτι δ ἀνθρωπος οὗτος ἐτέθη εἰς φυσικοὺς δροὺς διαφόρους ἀπὸ τοὺς τοῦ ἀνθρώπου Νεύτωνος.

Ἡ ἀντίληψις περὶ τῆς θέσεως, τοῦ ὅγκου καὶ τοῦ μήκους τῶν πραγμάτων ἔξαρτᾶται ἀπὸ τὴν ἥρεμίαν ἢ τὴν ταχύτητα κινήσεώς των. Ὁ Lorentz κατέδειξεν, δτι μία ράβδος κινουμένη μὲ μεγίστην ταχύτητα καὶ ἔχουσα θέσιν παράλληλον πρὸς τὴν κατεύθυνσιν τῆς κινήσεως γίνεται κατὰ τι βραχυτέρα. Μία ράβδος κατὰ τὴν ἐπιστήμην εἶναι εἰς ἐσμὸς κινουμένων σωματιδίων, τὰ δροῖα εἶναι χωρισμένα ἀπὸ ἄλλήλων μὲ μεγάλας ἀποστάσεις. Τὰ σωματίδια διατηροῦν μίαν ὁ-

ρισμένην μέσην ἀπόστασιν ἀπ' ἄλλήλων, εἰς τρόπον ὥστε δὲ ὅλος ὅγκος τοῦ ἔσμοῦ τούτου νὰ παραμένῃ ἀμετάβλητος. Ταῦτα ἀσκοῦν μεταξύ των ἡλεκτρικὰς δράσεις. Τὸ μέγεθος τοῦ χώρου τὸ ὑπὲρ αὐτῶν πληρούμενον εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα μιᾶς ἴσορροπίας μεταξὺ τῶν ἐλκουσῶν δυνάμεων καὶ τῆς τάσεως τῶν σωματιδίων, λόγῳ τῆς διαφύρου κινήσεώς των, νὰ ἀποχωρισθοῦν ἄλλήλων.³ Εὰν δὲ ὁ βάθος τεθῇ εἰς κίνησιν, μεταβάλλονται αἱ ἡλεκτρικαὶ δυνάμεις. Τὸ μέγεθος τῶν δυνάμεων, αἱ διοῖαι γεννῶνται ἀπὸ τὴν κίνησιν τῶν ἡλεκτρικῶν φορτίων εἶναι ἄλλο κατὰ τὴν κατεύθυνσιν τῆς κινήσεως, ἀπὸ δὲ τι εἶναι καθέτως πρὸς αὐτήν. "Οταν θέτωμεν εἰς κίνησιν τὴν ράβδον μὲν ὅλα τὰ μικρὰ ἡλεκτρικὰ φορτία τῶν σωματιδίων της, τότε προκαλοῦμεν μιαγνητικὰς δυνάμεις μεταξὺ τῶν ἐπὶ μέρους σωματιδίων. Προφανῶς διαταράσσεται δὲ ἀρχικὴ κιτίστασις ἴσορροπίας. Ἡ μέση ἀπόστασις τῶν σωματιδίων μεταβάλλεται ἐπὶ τοσοῦτον, διὸν χρειάζεται διὰ νὰ ἐπιτευχθῇ μία νέα κατάστασις ἴσορροπίας. Ἐκεῖνεν προέρχεται δὲ ἄλλαγῇ τοῦ μήκους τῆς ράβδου. Οὗτως δημος καθίσταται σαφές, διὸ τι εἶναι δὲ ἡρεμοῦσα καὶ ἄλλο δὲ ἐν κινήσει ράβδος. Ως συνέπειαι τοῦ φαινομένου τούτου: (συστολῆς τοῦ Lorentz) ὑπεστηρίχθησαν τὰ ἔξι: Ἐὰν εἴμεθα κάτοικοι εἰς ἓνα πλανήτην, δὲ διοῖος διαγράφει τὴν τροχιάν του μὲ τὴν ἔξαιρετικὴν ταχύτητα τῶν 260.000 χιλιομέτρων κατὰ δευτερόλεπτον, τότε δὲ συστολὴ θὰ ἀνήρχετο εἰς τὸ ἥμισυ τοῦ ἀρχικοῦ μήκους. Ἐκαστον στερεὸν σῶμα θὰ συνεστέλλετο κατὰ τὰ τὸ ἥμισυ, ἐὰν ἐστρέφετο ἀπὸ μίαν θέσιν κάθετον πρὸς τὴν διεύθυνσιν τῆς κινήσεως εἰς θέσιν παράλληλον. Τότε ἐν σιδηροδρομικὸν ταξείδιον μεταξὺ δύο πόλεων, τὸ διοῖον τὴν μεσημβρίαν θὰ ἔτοι 100 χιλιόμετρα, τὴν ἐσπέραν, διὲ δὲ πλανήτης θὰ εἶχε στραφῆ ἀπὸ δλόκληρον δρυμὴν γωνίαν θὰ ἐβραχύνετο εἰς 50 χιλιόμετρα. Οἱ κάτοικοι θὰ ἐφαίνοντο ως νὰ λαμβάνουν μέρος εἰς μίαν κινηματογραφικὴν ταινίαν γεμάτην τεχνάσματα. Οὗτοι θὰ ἐπεμηκύνοντο καὶ θὰ ἐβραχύνοντο, διὰ συμβαίνει μὲ τὸν σωλῆνα μιᾶς διόπτρας. Ἐπίσης ἐὰν ἐν δωμάτιον ἦθελε τεθῇ εἰς κίνησιν μὲ ταχύτητα 260.000 χιλιομέτρων κατὰ δευτερόλεπτον πρὸς τὰ ἄνω καὶ τὰς ἐν αὐτῷ μετεκίνει τὸν βραχίονά του ἀπὸ δριζοντίαν θέσιν εἰς κάθετον, τότε δὲ βραχίων ἦθελε συσταλῆ εἰς τὸ ἥμισυ (¹).

Εἰς δημος τὰς περιπτώσεις ταύτας προσετέθη νέον γνώρισμα, διάφορον ἀπὸ τὰ γήινα, δὲ καταπληκτικὴ ταχύτης. Κατὰ τὴν θεωρίαν

(1) Κατὰ Eddington A. S., 16,

τῆς σχετικότητος τὸ ὑπὸ συντεταγμένων ὁρίζόμενον διάστημα χώρου ή σύστημα ἀναφορᾶς, τὸ ὅποιον χρησιμοιποιεῖ εἰς θεατής, ἔξαιρται ἀπὸ τὴν κίνησίν του. Παρατηρητὰὶ εὑρισκόμενοι εἰς διάφορα οὐρανία σώματα κινούμενα μὲ τὴν αὐτὴν ταχύτητα θὰ καθορίζουν τὴν θέσιν τῶν πρωγμάτων εἰς τὸν οὐρανὸν χώρον καθ' ὅμοιον τρόπον. Παρατηρητὰὶ διιως εὑρισκόμενοι ἐπὶ οὐρανίων σωμάτων κινούμενων μὲ διάφορον ταχύτητα ἔχουν ἔκαστος διάφορον σύστημα ἀναφορᾶς. Ἡ πίστις μας εἰς τὸ ἀμετάβλητον τῶν ὑλικῶν μέτρων ὑπὸ οἶουσδήποτε δρους ἀπεδείχθη ὡς ἐσφαλμένη. Τοῦτο ὅμως εἶναι ή λογικὴ συνέπεια τῆς ἡλεκτρικῆς ὑφῆς τῆς ὕλης. Ἡ μεταβολὴ αὗτη τῆς μονάδος μετρήσεως στηρίζεται εἰς μίαν γενικὴν ἴδιότητα πάσης ὕλης καὶ ἵσχυει ἀκόμη καὶ δι' ὅπτικὰς καὶ ἡλεκτρικὰς μεθόδους μετρήσεως. Ἐν προκειμένῳ ὅμως δέοντα μὴ λησμονῆται τὸ γεγονός, ὅτι ή γηῖνη μας ὑπαρξίας ἔχει μέτρα καὶ ουθμοὺς δργανώσεως διὰ τὴν ἐπὶ τῆς γῆς ἀνθρωπίνην ζωήν. Αὐτὰ φαντασθῶμεν τὸν ἀνθρωπὸν ἔξερχόμενον τῶν μέτρων καὶ ἀναλογιῶν τούτων διαλύομεν τὴν ὑπόστασίν του. Οἱ τι μᾶς παρέχεται ὑπὸ τὰ ἀνθρώπινα καὶ γῆῖνα μέτρα, δὲν ἀποδεικνύεται διὰ τῆς θεωρίας τῆς σχετικότητος ψευδές. Ἡ τελευταία αὕτη ἀναζητοῦσα συσχέτισιν καὶ συνάρτησιν τῶν γηῖνων δεδομένων πρὸς ἄλλα παραγήῖνα συστήματα ἀναφορᾶς δὲν ἀποδεικνύει τὸ ψευδὲς τῶν πρώτων, ἀλλ' ἐπιτελεῖ μίαν ἀνωτάτην προσπαθειαν διὰ μετόβασιν ἀπὸ μίαν προοπτικὴν εἰς ἄλλην καὶ ἐγκατάστασιν συστημάτων ἔξισώσεως τῶν μεταβλητῶν πρὸς ὅλοντὸν εὑρυτέρων προσέγγισιν εἰς τὴν γνῶσιν τῶν διακοσμικῶν ἀμεταβλήτων.

Τὸ σχετικὸν τῆς γνώσεως καὶ τοῦ κύρους της εἶναι ἀπαιδεικτὸν κατ' ἔξοχὴν προκειμένου περὶ τῆς ἀξιολογικῆς γνώσεως. Αἱ βασικαὶ ἡθικαὶ ἀλήθειαι ἵσχυον δι' ὅλις τὰς ἐποχάς. Λογοτεχνικὰ ἔργα γραφέντα πρὸ χιλιετηρίδων ὅλων, εἰς τὰ ὅποια κηρύσσονται ὀρισμέναι ἀξίαι καὶ εἰκονίζονται πρόσωπα πραγματοποιήσαντα αὐτάς, συγκινοῦν συνεχῶς ἔκτοτε, δπως καὶ κατὰ τὴν ἐποχὴν καθ' ήν ἐγράφησαν. Ἡ πίστις τῆς Πηγελύπης ή εἰκονιζομένη ἀπὸ τὸν "Ομηρον καὶ ή πρὸς τὸν σύντριφον ἀγάπη τοῦ Gilgamesch ή ὑμνουμένη ἀπὸ τὸ διώνυσον Βαθυλανιακὸν ἐπος, τὸ γραφὲν δύο χιλιάδας ἔτη πρὸ Χριστοῦ, εἶναι καὶ σήμερον ἀντικείμενα θαυμασμοῦ. Ἡ Ἀντιγόνη τοῦ Σοφοκλέους ὡς ὑμνος τῆς ἀδελφικῆς στοργῆς, εἴτε διδασκομένη κατὰ τὴν ἀρχαιότητα εἰς τὰς Ἀθήνας, εἴτε ἀναγινωσκομένη κατὰ τὸν Μεσαίωνα εἰς τὴν Δύσιν, εἴτε σήμερον παριστανομένη εἰς τὸ Τόκιο ή τὸ Buenos Aires

προκαλεῖ πάντοτε τὴν αὐτὴν κατάφασιν ὑπὲρ τῶν αὐτῶν ἀξιῶν. Αἱ ἀξίαι εἶναι ἀλήθειαι διὸ δλας τὰς ἐποχάς, ἀσχέτως ἂν δλαι αἱ ἐποχαι δύνανται νὰ τὰς πραγματοποιῶν. Καὶ δταν δὲν ἀκολουθοῦνται εἰς τὴν πρᾶξιν, τοῦτο δὲν σημαίνει, δτι ἔπανσαν νὰ ἴσχύουν. Τοῦτο αἰσθάνονται αἱ ἐποχαι καταπτώσεως βαθύτατα. Κατ' αὐτὰς τὰ δλίγα εὐγενῆ πνεύματα ἐμφανίζονται μίαν θλίψιν διὰ τὴν κατάπτωσιν, μίαν ἐπιθυμίαν ἀνόδου, ἔνα πόθον ἀνευρέσεως ὅδηγοῦ καὶ σωτῆρος. Ἐν τοιοῦτο φαινόμενον εἶχε πιθουσιάσει ἢ ἐποχὴ τῆς Ρωμαϊκῆς παρακμῆς, δτε ὁ Σενέκας ὥμολόγει δτι ἡσθάνετο ἐντροπήν, διότι ἦτο ἄνθρωπος.

Βεβαίως μία πρόοδος ὑπάρχει εἰς τὴν ἐκδίπλωσιν τῆς ἡθικῆς εὑαίσθησίας ἀπὸ τῆς πρωτογόνου ἐποχῆς μέχρι σήμερον. Τοῦτο ὅμως δὲν εἶναι μία μετάπτωσις ἀπὸ τοῦ καλοῦ εἰς τὸ κακὸν καὶ τἀνάπαλιν, ἀλλὰ μία ἐκδίπλωσις τοῦ ἐν καταβολῇ ὑπάρχοντος. Τὸ οὗτο ἔξελισσόμενον, ἀπαξ γίνη ατῆμα τῆς ἀξιολογικῆς συνειδήσεως τῆς ἀνθρωπότητος, δὲν χάνεται, ὅπως δὲν δπισθιδρομοῦν τὰ ἀπαξ ἐν τῇ βιολογικῇ ἔξελίξει ἐμφανισθέντα νέα ἀνώτερα ζωϊκὰ εἴδη. Ἡ ίστορία μᾶς διδάσκει, δτι πάντοτε ἐτιμᾶτο ἢ εἰλικρίνεια, ἢ δικαιοσύνη, ἢ φιλαλληλία, τὸ θάρρος, ἢ αὐτοψία, ἢ ἀγάπη πρὸς τοὺς πάσχοντας, ἢ ευγένεια, ἢ πίστις, ἢ πνευματικὴ ἀνωτερότης. Αὗται εἶναι αἰώνιοι ἀξίαι συνδέουσαι τὰς γενεὰς μεταξύ των καὶ δημιουργοῦσαι τὴν ἐνότητα τῆς ἡθικῆς συνειδήσεως τῆς ἀνθρωπότητος. Ὁπως οἱ ἄνθρωποι ἔχουν ὅμοίως ὠργανωμένα τὰ σωματικὰ αἰσθητήρια ἀσχέτως ἐποχῆς καὶ λαοῦ, οὗτως ἔχουν καὶ ἐν ἐσωτερικὸν αἰσθητήριον δμοίως ὠργανωμένον, τὴν συνείδησιν. Ὁπως μὲ τοὺς δφθαλμούς των βλέπουν δμοίως τὰ χρώματα καὶ σχήματα, ἐιρὸς δσον πρόκειται περὶ ὑγιῶν δφθαλμῶν, οὗτο καὶ ἢ δμοία δργάνωσις τῆς συνειδήσεως τοὺς πληροφορεῖ ἀμέσως καὶ κατὰ τὸν ἴδια-ζοντα εἰς αὐτὴν τρόπον περὶ τοῦ καλοῦ καὶ τοῦ κακοῦ, τοῦ ἀνιστέρου καὶ τοῦ κατωτέρου.

Ὑπάρχουν βεβαίως διαφοραὶ ὡς πρὸς τὴν καθημάτητα τῆς ἀντιλήψεως, ὅπως ὑπάρχουν διαφοραὶ καὶ ὡς πρὸς τὴν δέξτητη τῆς δρμάσεως ἢ τῆς ἀκοῆς. Ὑπάρχει πάντοτε μία κατηγορία ἀνθρώπων, ἀλλοτε μεγαλυτέρα καὶ ἀλλοτε μικροτέρα, οἱ δποῖοι ἐμφανίζονται μίαν ἀμβλύτητα ἀξιολογικῆς διακρίσεως ἀνάλογον μὲ τὴν τῶν ἔχόντων τὰ σωματικὰ αἰσθητήρια ἀνανάπτυχτα. Οἱ ἀμβλεῖς οὗτοι ἵκανοποιοῦνται μὲ τὰ κακὰ φαγητά, τὰν πάνδημον ἔρωτα, τὰ πολλὰ χρήματα καὶ τὴν ἀπαλλαγὴν ἐκ σωματικῶν πόνων. Διὸ αὐτοὺς τιμῇ, ἔλευθερίᾳ, ἀξιοπρέπειᾳ, ἀνεξαρτησίᾳ, ἀλτρουϊσμός, πνευματικὴ ζωὴ εἶναι κενὰ ὅντα, διότι

τοὺς λείπει ἢ πρὸς τοῦτο εὑαισθησία. Οὗτοι δὲ μάταιοι ἀποτελοῦν τὸ ὑπόστρωμα εἰς τὴν πνευματικὴν ζωὴν ἐκάστου λαοῦ.

Δέον ἀκόμη νὰ προστεθῇ, ὅτι ἡ ἡθικὴ ἀντίληψις δὲν εἶναι αὐτόματος καὶ μηχανική, ὡς ἡ κατ' αἴσθησιν, ἀλλ᾽ ἀπαιτεῖ μίαν προσπάθειαν τοῦ ἀτόμου, τὸ δποῖον κατορθώνει νὰ βλέπῃ καὶ μαρώτερον, μόνον ἐὰν θέλῃ νὰ βλέπῃ.⁴ Η εὐαισθησία τῆς ἡθικῆς συνειδήσεως ἀναπτύσσεται δι' αὐτοδιαμορφώσεως τῶν ἀτόμων. Ἐντεῦθεν καὶ ἡ ἀξία ἐνὸς προσώπου, ἔνδεις λαοῦ, μιᾶς ἐποχῆς ἔξαρται ἀπὸ τὴν ἀξιολογικὴν αὐτοάνοδον.⁵ Εκαστὸν ἀτομον καὶ ἐκάστη ἴστορικὴ περίοδος δὲν δημιουργοῦν τὴν ἡθικήν, τὴν τέχνην, τὴν ἐπιστήμην μὲ τὴν εὔκολίαν καὶ τὸν αὐτοματισμόν, μὲ τὸν δποῖον προσλαμβάνομεν τὸ ὄξυγόνον ἀπὸ τὸν θέρα, ἡ ἐπιζητοῦμεν τὸ ἄλλο φῦλον, ὅταν ὁριμάσωμεν βιολογικῶς. Χρειάζεται αὐτοπροσπάθειά τις διὰ νὰ ἀνυψωθοῦν τὰ ἀτομα καὶ οἱ λαοὶ ἀπὸ τὸ ζωῶδες εἰς τὸν ἀνθρωπισμόν, ἀπὸ τὸν ἔγωισμὸν εἰς τὸν ἀλτρουϊσμόν, ἀπὸ τὴν αὐθιαρεσίαν εἰς τὸν σεβασμὸν τοῦ νόμου, ἀπὸ τὸ ἀγελαῖον εἰς τὴν διαγωγὴν κατόπιν αὐτοχριτικῆς καὶ ἀπὸ τὸ πνευματικὸν σκότος εἰς τὸν φωτισμὸν τῆς ψυχῆς. Διὰ μίαν τοιαύτην ἀνοδον πολλάκις καὶ εἰς ἀτομα καὶ εἰς ἐποχὰς εἶναι δυνατὸν νὰ λείψῃ ἡ ἀπαιτούμενη δύναμις αὐτοσυμβολῆς καὶ αὐτοεκδιπλώσεως. Τοῦτο δὲ μάταιος δὲν σημαίνει, ὅτι κατὰ τὰς ἐποχὰς ταύτας τῆς κοπώσεως καὶ καταπτώσεως ἐπιστεύθη ὡς δόγμα, ὅτι ἡ ζωῶδης κατάστασις εἶναι ἀνωτέρα τοῦ ἀνθρωπισμοῦ καὶ ἡ ἀποχαλίνωσις τῶν κατωτέρων δρμῶν ἀνωτέρα τῆς αὐτοκυριαρχίας.

Αἱ ἡθικαὶ ἀξίαι εἶναι αἰώνιοι, δηλαδὴ συνοδεύονται ἀπὸ τὴν τάσιν νὰ ὑπάρχουν εἰς πᾶσαν ἐποχήν. Τοῦτο δὲν ἀντιφάσκει πρὸς τὸ γεγονός, ὅτι αἱ ἀξίαι συνδέονται πρὸς συγκεκριμένας περιστάσεις. Η αἰωνιότης των εἶναι ἐσωτερική. Αὗται συνοδεύονται ἀπὸ μίαν «θέλησιν πρὸς ζωὴν» ἀπὸ μίαν τάσιν νὰ ἀσκοῦνται συνεχῶς. Ως παρατηρεῖ δ Σολην, τὰ ἔργα τέχνης καὶ δ ἔργως χιρακτηρίζονται ὡς αἰώνια, καίτοι τὸ σημεῖον ἀρχῆς των εἶναι ὁρισμένον καὶ ἡ ἔξαρτησί των ὡς ἀντικειμενικῶν γεγονότων εἶναι ἀναμφίβολος. Αἰώνιον δὲ μάταιος εἶναι ἔκεινο, τὸ δποῖον δὲν δύναται νὰ νοηθῇ ὡς μὴ ὑπάρχον, ἡ χωρὶς τὸ δποῖον ἡ ὑπαρξία δὲν νοεῖται, διότι ἡ ἔξαρτησί του σημαίνει καὶ ἔξαρτησί τῆς ὑπάρξεως⁽⁴⁾. Τὰ ἡθικὰ φαινόμενα δὲν ἔχουν «μόδαν», ἀλλὰ θὰ ἔμφανται «γιγνόμενα καὶ δεῖ ἔσθμενα ἔως ἂν ἡ αὐτὴ φύσις

(4) Solen J., Ethik und Soziologie, 2. Aufl. Leipzig 1923, S. 370.

ἀνθρώπων ή», δύπως λέγει δὲ Θουκυδίδης. Τὸ «δὲ σὺ μισεῖς ἔτέρῳ μὴ ποιήσεις» τοῦ Πιττακοῦ, τὸ «οὐ συμμισεῖν, ἀλλὰ συμφιλεῖν ἔφυν» τοῦ Σοφοκλέους, τὸ «ὅσα δὲν θέλετε ἵνα ποιῶσιν ήμιν οἱ ἄνθρωποι, οὕτω καὶ ὑμεῖς ποιεῖτε αὐτοῖς διμοίως» τοῦ Χριστοῦ, τὸ «πρᾶττε οὔτως, ὅστε αἱ πράξεις σου νὰ δύνανται νὰ ἀναγθοῦν εἰς καθολικὸν νόμον» τοῦ Kant μαρτυροῦσι τὸ διαρκές τῶν αὐτῶν ἀξιῶν. Τὸ «ἄγαπάτε τοὺς ἔχθροὺς ὑμῶν» ἐδίδασκε καὶ ὁ Βεύδδας, δταν ἔλεγεν εἰς τοὺς μαθητάς του· «Οπως ή γῆ ποὺ σχίζεται μὲ τὸ ἀροτρον δίδει ἀπὸ τὰς πληγάς της φυτὰ καὶ καρπούς, τοιουτούρπως καὶ σεῖς νὰ ἀποδίδετε καλὸν ἀντὶ κακοῦ». Τὰ βιβλία τῶν Veda ἐδίδασκον διμοίως, δτι «δὲ ἀγαθὸς ἄνθρωπος ἔχει καθῆκον δχι μόνον κατὰ τὴν ὥραν ποὺ ἀποθνήσκει νὰ συγχωρῇ ἐκεῖνον ποὺ τοῦ ἀφαιρεῖ τὴν ζωὴν, ἀλλ' ἀκόμη καὶ νὰ τοῦ εἴνηται τὸ ἀγαθόν, διμοιος μὲ τὸ δένδρον σάνταλον τὸ δποῖον βρέχει μὲ ἀρωμα τὸν πέλεκυν ποὺ τὸ κόπτει». Ο Πέρσης Hafis τὸν 14ον αἰῶνα ἔγραψε πάλιν· «Μάθε ἀπὸ τὸ διστρακόν τῶν θαλασσῶν τῆς Ἀνατολῆς νὰ ἀγαπᾶς τὸν ἔχθρόν σου καὶ νὰ γεμίζῃς μὲ μαργαρίτας τὴν χεῖρα ποὺ ἀπλώνεται νὰ σὲ βλάψῃ».

Ἡ διάρκεια τῶν ὄντολογικῶν ἀρχῶν, τῶν λογικῶν ἀξιωμάτων καὶ τῶν ἡθικῶν ἀξιῶν βεβαιοῦται ὑπὸ τῆς ἐμπειρίας. Ὑπῆρξαν, ὑπάρχουν καὶ θὰ ὑπάρχουν ἀλήθειαι ἀμετάβλητοι, μὲ καθολικὸν κῦρος καὶ μὲ λογικὴν καὶ ἡθικὴν ἀναγκαιότητα. Ἡ ψευδοδιαλεκτική, ή δποία διδάσκει, δτι νόμος τοῦ πνεύματός μας είναι ή μετάπτωσις ἀπὸ τὴν μίαν γνώμην εἰς τὴν ἕκ διαμέτρου ἀντίθετον, διὰ νὰ ἀποφύγῃ μίαν θέσιν καὶ νὴ δημιουργήσῃ μὲ τὴν πολλότητα τιὸν ἀπόψεων τὴν σχετικότητα πάσης γνώσεως καὶ πάσης ἀξίας, είναι ἔκφρασις ἀδυναμίας καὶ ἀνικανότητος, δύπως τολμήσῃ διὰ μία ἀπόφασιν. Ο «Ρελατιβισμὸς» είναι πάντοτε ἐκδήλωσις ἐποχῶν ἀβεβαίων δι^τ ἔαυτάς, στείρων καὶ ἐν καταπώσει. Ἀντιθέτως αἱ ἐποχαὶ τῆς ἀκμῆς καὶ τῶν μεγάλων δημιουργιῶν χαρακτηρίζονται ἀπὸ τὴν πίστιν ἐπὶ τὴν αἰωνιότητα τῶν ἡθικῶν ἀρχῶν. Ως ωυθμισταὶ τῶν λόγων καὶ τῶν ἔργων τῶν Ἑλλήνων τῆς ἐποχῆς τοῦ Περικλέους ἐθεωροῦντο ἀρχαὶ καὶ νόμοι

«ἕψίποδες, οὐρανίαν

δι^τ αἰθέρα τεκνωθέντες, ὃν "Ολυμπος

πατὴρ μόνος, οὐδὲ νὴν

θνατὰ φύσις ἀνέρων

ἔτικτε, οὐδὲ μήποτε λάθα κατακοιμάσει.

Μέγας δὲ τούτοις θεός, οὐδὲ γηράσκει»⁽¹⁾.

Αντιθέτως διὰ τοὺς ἔκπροσώπους τῆς πτώσεως σοφιστὰς τὰ πάντα εἶναι «νόμῳ», «Νόμῳ καλόν, νόμῳ κακόν».

Οἱ ἀπλοίκοι τύποι νομίζουν ἐκάστοτε, δτι δημιουργοῦν νέαν ἡ-θικήν. Οἱ πραγματικῶς μεγάλοι ἀντιθέτως παλαίουν, ἵνα δώσουν νέαν δύναμιν καὶ ζωογονήσουν αἰωνίας ἀληθείας. Ταύτας ἐμφανίζουν ἀ-πλῶς μὲ νέον ἔνδυμα, μὲ νέα παραστατικὰ καὶ συμβολικὰ στοιχεῖα, εἰ-λημμένα ἐκ τῆς ἐποχῆς των, διότι συμβαίνει τὰ ἐξωτερικὰ περιβλήματα μὲ τὴν πάροδον τῶν ἐτῶν νὰ χάνουν τὴν φωτεινότητά των καὶ δια-φάνειαν.

4. Η ΠΛΑΝΗ ΕΙΣ ΕΚΑΣΤΟΝ ΕΙΔΟΣ ΓΝΩΣΕΩΣ

Πᾶσα γνωστικὴ πρᾶξις μὴ δυναμένη νὰ συλλάβῃ τὴν ἀλήθειαν εἶναι πλάνη. Εἶναι δὲ ἀποτυχία διὰ τὴν εὔρεσιν τοῦ ὄρθοῦ, χωρὶς νὰ ἔχῃ ἐπιδιωχθῆ τοῦτο. Εἶναι δὲ ἀνακριβῆς ἀντίληψις, κρίσις, ἔρμηνεία, κατανόησις, ἐκτίμησις.

Ἡ πλάνη εἶναι προνόμιον μόνον τοῦ ἀνθρώπου. Τὸ ζῶον δὲν πλανᾶται. Ἀναλόγως τοῦ εἴδους του γνωρίζει ἀκριβῶς ὅλα τὰ πράγματα ποὺ εἰσέρχονται εἰς τὰ διαφέροντά του καὶ τὴν ὀργάνωσιν τῶν ἐνστήκτων του, χωρὶς νὰ ὑπάρχῃ περίπτωσις νὰ πλανηθῇ. Τὰ αἰσθητήριά του ἀντιλαμβάνονται μὲ ἀσφάλειαν τὸν εἰς τὴν ζωὴν του συνερχόμενον κόσμον (Mitwelt). Κατὰ τὰς πρᾶξεις καὶ ἐνεργείας του εἶναι ἐπίσης ἀπηλλαγμένον σφαλμάτων, διότι αὗται ἀναλόγως τοῦ εἴδους εἶναι προκαθωρισμέναι, ἐπαναλαμβανόμεναι μὲ μηχανικὴν ὅμοιομορφίαν. Τὰ γνωστικὰ διαφέροντα καὶ αἱ ἐνστικτώδεις πρᾶξεις αἱ κατευθύνουσαι ἔκεινα ἀφοροῦν μόνον τὴν ἀνεύρεσιν τροφῆς, τὴν προτρύλαξιν ἀπὸ ἔχθρούς, τὴν σύζευξιν μὲ τὸ ἄλλο φῦλον, τὴν φροντίδα διὰ τοὺς ἐκγόνους καὶ τὴν ἐκδίκλωσιν ἴδιοτυπῶν τινων ζωῆς, περιωρισμένων. Ὡμος εἰς ἔκτασιν. Ὁ ἀνθρώπος ἀντιθέτως ἔχει γνῶσιν ἀνεξάρτητον τῆς αὐτοσυντηρήσεως. Ἐπιδίδεται μὲ πάθος εἰς τὴν κατανόησιν τοῦ κύσμου καὶ μόνος του καθιορίζει τρόπους ζωῆς, ἀποφασίζων ἐκάστοτε ὑπὸ ἴδιαν του εὐθύνην καὶ καθιδηγούμενος ἀπὸ τὴν εὑστησίαν του περὶ τοῦ ὄρθοῦ. Εἰς τὴν προνομιακὴν ταύτην πνευματικὴν ὀργάνωσίν του ἐνυπάρχει ἀκριβῶς δὲ πιλγὴ τῆς πλάνης. Εἶναι δυνατὸν νὰ σφίλλῃ οὖ-

(1) Σοφοκλέος Οιδίπους Τύραννος στ 866 — 871.

τος καὶ κατὰ τὴν γνῶσιν πραγμάτων καὶ κατὰ τὴν γνῶσιν προσώπων καὶ κατὰ τὴν πρότιμησιν ἀνωτέρου καὶ κατωτέρου. Ὅπως ἔχομεν πλείονα εἶδη γνώσεως καὶ κριτήρια τῆς ἀληθείας, τοιουτούρπως ἔχομεν καὶ πλείονα εἶδη πλάνης.

Ἡ πλάνη περὶ τὴν ἀντίληψιν πραγμάτων προέρχεται κατὰ πρῶτον λόγον ἐκ τοῦ τρόπου τῆς κατασκευῆς τῶν αἰσθητηρίων μας. Εἶναι αἱ δύτικαι, ἀκούστικαι καὶ ἀπτικαι ἀπάται αἱ ἀναφερόμεναι εἰς τὸ σχῆμα, τὸν ὅγκον, τὴν ἔκτασιν, τὴν ἀπόστασιν, τὴν θέσιν, τὴν κίνησιν καὶ τὴν μορφὴν τῶν πραγμάτων. Αἱ πλάναι αὗται διορθώνονται διὰ τῆς συγκρίσεως πρὸς ἄλληλας εἰκόνων περὶ τῶν αὐτῶν πραγμάτων, ληφθεισῶν ὑπὸ ποικίλας ἀπόψεις, ὡς καὶ διὰ τοῦ λογικοῦ ἐλέγχου. Πλάναις κατὰ τὴν ἀντίληψιν πραγμάτων καὶ φαινομένων ἔχομεν προσέτι συνεπείᾳ τῆς δράσεως τῆς φαντασίας. Ἐχομεν τὴν ἴκανότητα νὰ συνδέωμεν ἐλευθέρως τὰ ἐν τῇ μνήμῃ μας παραστατικὰ στοιχεῖα καὶ νὰ σχηματίζωμεν νέας μορφάς. Ἡ ἴκανότης μας αὕτη τέθεται ἐν δράσει κατὰ πᾶσαν ἀντίληψιν. Δὲν ἀναμένομεν πάντοτε παθητικῶς τοὺς ἔξωθεν ἔρευνισμούς, ἀλλ᾽ ἀντλοῦντες στοιχεῖα ἐκ τῆς μνήμης μας τὰ συνδυάζομεν διὰ τῆς φαντασίας καὶ σχηματίζομεν εἰκόνας. Προτορέχοντες τῆς πείρας ὑποκαθιστῶμεν τὰς παραστάσεις ταύτας εἰς τὰ ἔξωθεν δεδομένα τῶν αἰσθήσεων, χωρὶς νὰ ἀναμένωμεν ἐκάστοτε τὸν ἐξ ἀντίληψεως σχηματισμὸν τῶν εἰκόνων. Εἰς τὸ γεγονὸς τοῦτο ὑπάρχει μία εὑρεῖα πηγὴ ἀντιληπτικῆς πλάνης. Ἡ φαντασία δύναται νὰ κάμῃ προληπτικοὺς συνδυασμοὺς καὶ ἔξεικονίσεις μὴ ἀνταποκρινομένας πρὸς τὰ πράγματα. Παρεμφερῆς περίπτωσις πλάνης εἶναι ἡ κατὰ τὴν ἀνάμνησιν παρελθόντων συμβάντων, ἡ δποία εἶναι τόσον πιθανωτέρα, δσον μᾶλλον ἀπομεμαχρυσμέναι χρονικῶς εἶναι τὰ γεγονότα ποὺ ἐνθυμούμεθα. Οὐ μόνον περιπίπτουν εἰς λήιην, ἀλλὰ καὶ μεταπλάττονται αἱ ἐν τῇ μνήμῃ μας ἐντυπώσεις, εἴτε λόγῳ ἀδυναμίας πίστεως τῆς μνήμης, εἴτε λόγῳ ὑποσυνειδήτων πόθων, εἴτε λόγῳ ὑπερλειτουργίας τῆς φαντασίας.

Εἰς τοὺς παῖδας κατ’ ἔξοχὴν αἱ περιπτώσεις ἀντιληπτικῆς, μνημονικῆς καὶ ἐκ φαντασίας πλάνης εἶναι συχναί. Ὑπάρχει εἰς αὐτοὺς ἡ τάσις νὰ μεταπλάττουν διαρκῶς τὰς ἐντυπώσεις καὶ ἀναμνήσεις των καὶ νὰ δημιουργοῦν νέους συνδυασμούς. Ὅταν διηγοῦνται πράγματα ποὺ εἰδον, κάμνουν πολλὰς προσθήκας καὶ ἀλλοιώσεις, ὡς ἐὰν εὑρίσκοντο ὑπὸ τὴν ἐπιφροὴν ἔλαφρᾶς μυθομανίας. Ἐντεῦθεν προέρχονται καὶ τὰ πολλὰ ψεύδη τῆς παιδικῆς ηλικίας, τὰ ὑποῖα κακῶς ἀποδίδοντας οἵ φυ-

χολογικῶς ἀμύητοι εἰς συνειδητὴν κακεντρέγειαν καὶ ἐκδήλωσιν σπερμάτων ὅχι καλοῦ χαρακτῆρος.

Ἡ λογικὴ πλάτη γεννᾶται κατὰ τὴν ὑπὸ τῆς νοήσεως ἐπεξεργασίαν τοῦ γνωστικοῦ μας θλικοῦ. Ἡ ἀνθρωπίνη νόησις, μόλις ἔξυπνήσῃ, ἔργον ἔχει νὰ ἀναζητῇ ὅμοιότητας μεταξὺ τῶν πραγμάτων, νὰ συλλαμβάνῃ καὶ συμβολίζῃ τὸ κοινόν, τὸ ὑπάρχον εἰς πλείονα ὅμοια καὶ καθορίζῃ αἰτιώδεις σχέσεις μεταξὺ τῶν φαινομένων. Κατὰ τὰς λογικὰς ταύτας λειτουργίας εἶναι δυνατὸν νὰ ἐμφανισθῇ πλάνη. Ὅταν κρίνωμεν, ὅταν σχηματίζωμεν ἐννοίας, ὅταν συνδέωμεν αἰτιωδῶς καὶ ὅταν συλλογιζῶμεν, δυνάμεθα νὰ σφάλωμεν, τόσον εὐκολώτερον, ὅσον αἴνιπτο σύλληψιν σχέσεις εἶναι πολυπλοκώτεραι. Κατὰ τὸν σχηματισμὸν ἐννοιῶν καὶ συμβόλων ἀντιπροσώπων ὅμοίων πραγμάτων δυνάμεθα νὰ πλαινθῆμεν ὡς πρὸς τὴν ἐκλογὴν τῶν οὖσιωδῶν γνωρισμάτων καὶ νὰ παραλείψωμεν μερικά, ἢ νὰ περιλάβωμεν ἐπουσιώδη. Κατὰ τὴν συναγωγὴν συμπερασμάτων ἀπὸ σειρὰν συλλογισμῶν ἢ σύγχρονος θέα καὶ συγκράτησις τῶν ἐνδιαμέσων συνδέσεων εἶναι δυσχερής καὶ ὁ κίνδυνος τῆς πλάνης συχνός. Οἱ πρωτόγονοι, τὰ παιδία καὶ οἱ ἀμόρφωτοι ὑπόκεινται κατ' ἔξοχὴν εἰς τὰ εἴδη ταῦτα τῆς λογικῆς πλάνης. Πολλάκις τάσσουν ὑπὸ τὴν αὐτὴν ἐννοιαν πράγματα οὖσιωδῶς διάφορα, ἔχοντα δὲ μόνον ἐπουσιώδη γνωρίσματα κοινά. Καθορίζουν σχέσεις λογικῶς ἐλλειπεῖς καὶ κάμνουν αἰτιώδεις συνδέσεις ἐσφαλμένας, λόγῳ τυχαίου συγχρονισμοῦ ἢ διαδοχῆς γεγονότων. Ὅταν ὁ πρωτόγονος πλέῃ μὲ τὸ μονόξυλόν του εἰς μίαν λίμνην καὶ βλέπῃ νὰ ἵσταται παρὰ τὴν ὅχθην εἰς λευκός, ὁ δποῖος πρώτην φορὰν ἔφθασεν εἰς τὴν ἄγροικαν του, εἰς περίπτωσιν ποὺ θὰ ἀγαραπῇ ἢ λέμβοις του, θὰ θεωρήσῃ αἴτιον τῆς τυχαίας ἀνατροπῆς τὸν νεήλυδα λευκόν. Κάμνει πεπλανημένην αἰτιώδη σύνδεσιν μεταξὺ τῆς ἀνατροπῆς τοῦ μονοξύλου καὶ τῆς ἐμφανίσεως τοῦ λευκοῦ.

Λογικαὶ πλάναι γεννῶνται καὶ κατὰ τὰς πρώτεις γεννικεύσεως. Ὅταν ἀντιλαμβανώμεθα ἔνα δεσμὸν μεταξὺ τῶν φαινομένων, διατυποῦμεν μίαν σχέσιν ὡς ὑπάρχουσαν ἀνεξαρτήτως ἀπὸ ἡμᾶς καὶ ὀφείλουσαν νὰ ἴσχύῃ ὑπὸ τὰς αὐτὰς περιστάσεις καὶ δι' ἡμᾶς καὶ διὰ τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους. Τότε διατρέχομεν τὸν κίνδυνον νὰ ὑποπέσωμεν εἰς πλάνην, διότι πολλάκις δὲν ἔχομεν ἔξετάσει μέγαν ἀριθμὸν περιπτώσεων. Ἡ τυπικὴ λογικὴ ἀπαρχούμενη τὰς περιπτώσεις πλάνης κατὰ τὴν γεννίκευσιν, τοὺς παραλογισμοὺς καὶ τὰ σοφίσματα (¹). Συνήθης εἶναι

(¹) Παράβ. Βορέα Θ., Λογική, Ἀθῆναι 1932 σ. 204.

δ παραλογισμός, καθ' ὃν ἔκ μερικῶν μόνον περιπτώσεων συμπεραίνω περὶ τοῦ ὅλου. Π.χ. ἔκ παρατηρήσεως ὅλιγων ἀτόμων ἐνὸς τόπου κρίνω περὶ τῶν κατοίκων ὅλοκλήρου τοῦ τόπου. Αἱ πλάναι κατὰ τὴν ἀπόδειξιν εἶνε παρεμφερεῖς. Λαμβάνουν χώραν, ὅταν οἱ ἀποδεικτικοὶ λόγοι εἶναι ψευδεῖς (*πρῶτον φεῦδος*), ὅταν οἱ ἀποδεικτικοὶ λόγοι ἔχουν ἀνάγκην ἀποδεῖξεως (*διαλληλία, ή φαῦλος κύκλος*), ὅταν δὲν ὑπάρχῃ συνάφεια μεταξὺ τῶν προκειμένων, ή τῆς σειρᾶς τῶν συλλογισμῶν καὶ τοῦ συμπεράσματος (*λογικὸν ἄλμα*), ὅταν τὸ συμπέρασμα δὲν συμπίπτῃ ἀκριβῶς κατὰ τὸ ποιὸν καὶ ποσὸν μὲ τὴν ἀποδεικτέαν πρότασιν (*μετάβασις εἰς ἄλλο γένος*). Ἀκόμη καὶ αἱ πλάναι τῆς παραγωγῆς, τὰ κυρίως σοφίσματα, προέρχονται ἀπὸ ἐσφαλμένας γενικεύσεις. Ἡ πλάνη ἐμπεριέχεται ἡδη εἰς τὰς προκειμένας. Ἡ παραγωγὴ αὐτὴ καθ' ἐαυτὴν δὲν δημιουργεῖ πλάνην, ὥπως καὶ δὲν ἔξαφανίζει ὑπάρχουσαν.

Π.χ. ὁ βάλλων μάχαιραν κατ' ἄλλου εἶναι κακοῦργος. Ὁ χειροῦργος βάλλει μάχαιραν κατ' ἄλλου. Ἄρα ὁ χειροῦργος εἶναι κακοῦργος. Ἐδῶ ἐγένετο ἐν ἀρχῇ ἡ ψευδὴς γενίκευσις. Καθὼς παρατηρεῖ ὁ Brochard, αἱ πλάναι, οἱ παραλογισμοὶ καὶ τὰ σοφίσματα, ὅσον καὶ ἀν ποικίλλουν εἰς τὰς λεπτομερεῖας, οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ μία ἀνακριβὴς γενίκευσις⁽¹⁾.

Ἡ πλάνη κατὰ τὴν γνῶσιν προσώπων συνίσταται εἰς τὴν ἀνακριβῆ ἐκτίμησιν τῆς ἀξίας των καὶ τῆς ψυχοσυνθέσεως των. Τὸ πνεῦμα μας κατὰ τὴν ἐπαφὴν του μὲ τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους, εἴτε λόγῳ ἀμβλύτητος, εἴτε λόγῳ ἐπηρεασμοῦ, ἐσωτερικοῦ ἢ ἔξωτερικοῦ, δύναται νὰ σφάλῃ. Ἡ πιθανότης τῆς πλάνης εἶναι μεγάλη ἵδιᾳ κατὰ τὴν γνῶσιν τοῦ ἑαυτοῦ μας. Ἡ αὐτογνωσία εἶναι τὸ δυσχερέστερον εἶδος γνώσεως, διότι κατὰ τὴν ἀσκησίν της ἔχομεν νὰ ἀντιμετωπίσωμεν ἰσχυρὰς ἀντιρρόπους δυνάμεις. Ἡ γνῶσις καὶ ἡ συνείδησις εἶναι μία ἀνθησις ἐμφανιζομένη εἰς τοὺς ἀκοτάτους κλώνους τοῦ δένδρου, ποὺ λέγεται ζωὴ. Ἡ ζωὴ ὑποβαστάζει τὴν συνείδησιν καὶ ἀποτελεῖ τὴν προύποθεσίν της. Αὕτη ὅμως ἐμφανίζει ὡς βασικήν της τάσιν τὴν δρμὴν πρὸς κατάφασιν καὶ ἀναγνώρισιν τῆς ἴδιας της ἀξίας. Ἐναντὶ τῆς βιολογικῆς ταύτης δρμῆς ἔχει νὰ παλαίσῃ ὁ θέλων νὰ γνωρίσῃ τὸν ἑαυτόν του, ὑποκείμενος διαρκῶς εἰς τὸν κίνδυνον νὰ ὑπερεκτιμᾷ τὰς ἴδιας δυνάμεις καὶ ἰδιότητας. Διὰ νὰ ἀποφύγῃ τοῦτο, πρέπει νὰ εἶναι ἴκανδες διὰ τὸν διχασμὸν τοῦ ἑαυτοῦ του εἰς γνωρίζοντα καὶ γνωριζόμενον κατὰ τὴν ἐγτολὴν τοῦ Ἡρακλείτου.

(1) Brochard V., De l' erreur, 8 éd. Paris 1926 p. 199.

Ἡ πλάνη κατὰ τὴν ἀξιολόγησιν καὶ ἔκτιμησιν συνίσταται εἰς τὴν ἐσφαλμένην ἱεράρχησιν ἀνωτέρου καὶ κατωτέρου. Ἡ μορφὴ αὕτη πλάνης εἶναι ἡ σοβιαρωτέρα πασῶν, διότι ἡ ἀξιολογικὴ γνῶσις, ὡς ἀνεφέραμεν, ἔχει συνεπείας διὰ τὴν πρᾶξιν καὶ τῶν ἀτόμων καὶ τοῦ συνόλου. Ὁ μεγαλύτερος κίνδυνος πλάνης κατὰ τὴν ἀξιολογικὴν γνῶσιν προέρχεται ἀπὸ τὴν στενότητα τοῦ ἀξιολογικοῦ ὅριζοντος. Οἱ πολλοὶ δὲν δύνανται νὰ ἐπιδοθοῦν εἰς τὴν θεώρησιν καὶ βίωσιν πλειόνων ἀξιῶν. Εἶναι τὸ φαινόμενον τῆς τυραννίας τῶν ἀξιῶν, καθ' ὃ οἱ μονομερεῖς τύποι θέλουν ὅλα νὰ τὰ ἔξαρτοῦν καὶ νὰ τὰ μετροῦν μὲ μίαν μόνον ἀξίαν. Ἀποβλέπουν εἴτε μόνον εἰς τὰ ὑλικὰ ἀγαθά, εἴτε μόνον εἰς τὴν ὑγείαν καὶ φροντίδα τοῦ σώματος καὶ τῶν τέρψεών του, εἴτε μόνον εἰς τὴν ἡθικότητα, εἴτε μόνον εἰς τὴν κοινωνικὴν ἐπιβολήν, εἴτε μόνον εἰς τὴν θρησκείαν. Ὁ μὴ βλέπων ὅμως συγχρόνως τὰς ἄλλας παραλλήλους ἀξίας τῆς ζωῆς δύναται νὰ σφάλῃ καὶ νὰ φθάσῃ εἰς ἀποκλειστικότητα, μονομερείαν καὶ φανατισμόν. Ἡ πλάνη κατὰ τὴν ἀξιολογικὴν γνῶσιν καὶ ἔκτιμησιν δὲν συνίσταται αὐστηρῶς εἰπεῖν εἰς τὴν νίκην τοῦ ψεύδους ἐπὶ τῆς ἀληθείας, ἀλλ' εἰς τὴν προτίμησιν τοῦ κατωτέρου ἀντὶ τοῦ ἀνωτέρου. Μία ἀξία, εἰς σκοπός, μία ἐπιδίωξις, μία πρᾶξις μόνα λαμβανόμενα δύνανται νὰ εἶναι καλά. Ἐὰν δημοσίευσιν μετ' ἀλλων ἀναλόγων εἰς τὴν συνείδησιν, τότε ἔγείρεται ἡ ἀνάγκη τῆς προτιμήσεως καὶ ἐκλογῆς τοῦ ἐνὸς ὡς ἀνωτέρου. Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο ἀκριβῶς δύναται νὰ ἐμφυλοχωρήσῃ πλάνη.

Ἡ πλάνη κατὰ τὴν γνῶσιν τοῦ συνόλου τῆς ζωῆς καὶ τοῦ κόσμου εἶναι παρεμφερῆς πρὸς τὴν ἀνωτέρω. Διὰ νὰ ἀντιμετωπισθοῦν τὰ ἀνώτατα προβλήματα χρειάζεται πλάτος πνευματικῆς θέας καὶ βάθος διεισδύσεως εἰς ὅλας τὰς σφαίρας τοῦ Εἶναι. Ὡς γνωστὸν τὰ προβλήματα τῆς κοσμοθεωρίας καὶ βιοθεωρίας εἶναι ἀπὸ ἐκεῖνα, τὰ ὅποια ἔγγιζουν τὰ ὅρια τῆς γνωστικῆς μας δργανώσεως. Ἀποφυγὴ τῆς πλάνης εἶναι ἀκριβῶς ἡ συναίσθησις, ὅτι μόνον προσεγγίσεις εἰς τὰ ἔσχατα ταῦτα αἰνίγματα δυνάμεθα νὰ ἔχωμεν καὶ ὅτι διατηροῦντες ἀσβεστον τὸ θεωρητικὸν ἐνδιαφέρον δέον νὰ προφυλασσώμεθα ἀπὸ λύσεις βεβιασμένας. Εἰς πλάνας ὑπόκειται ἡ κοσμοθεωρία, ὅταν σχηματίζωμεν αὐτὴν μὲ μονομερεῖς γενικεύσεις. Ὅταν βλέπωμεν μόνον τὰ φαινόμενα τῆς ὑλῆς καὶ παραβλέπωμεν τὰ τῆς ζωῆς καὶ τοῦ πνεύματος. Ἀκριβῶς ἡ ἀξία τῆς Φιλοσοφίας ἔγκειται εἰς τὸ ὅτι μᾶς καιτιστῷ ἵκαιον τὰ βλέπωμεν προβλήματα ἀύραται εἰς τὴν ἐποπτείαν τμημάτων μόνον τοῦ Εἶναι. Ἡ

Φιλοσοφία μᾶς εἰσηγεῖται πλείονας πιθανότητας ώς ἀπαντήσεις εἰς τὸν ἔρωτήματά της. Τοιουτούρως εὑρούνει τὸν κύκλον τῶν σκέψεων μας καὶ μᾶς ἐλευθερώνει ἀπὸ τὴν τυραννίαν τῆς συνηθείας καὶ τὸν μυωπικὸν δογματισμόν.

‘Η συνεχὴς πνευματικὴ ἐγρήγορσις ώς καὶ ἡ ἔξουδετέρωσις τάσεων φιλαντίας καὶ ὀκνηρίας προφυλίσσοντα συνεχῶς ἀπὸ τὰς πλάνας. Πρέπει νὰ εἴμεθα ἕκανοι νὰ ἀποβάλλωμεν Ἰδέας εὐχαρίστους εἰς ἡμᾶς ἢ συμπεράσματα κολακεύοντα τὴν ματαιοδοξίαν μας, ἐφ' ὅσον εἶναι ἐστραλμένη. Ἐπίσης δέοντας νὰ καταπολεμῶνται ἡ ὀκνηρία τῆς σκέψεως καὶ ἡ συνηθεία. Πᾶν τὸ νέον μᾶς κουράζει, διότι πρέπει νὰ ἀλλάξωμεν πολλά. Συστήματα μὲ λεπτόλογον οἰκοδομὴν καὶ διάρθρωσιν, εἴτε ἐπιστημονικά, εἴτε ἥθικά, εἴτε πολιτικά, εἴτε θρησκευτικά, ἀνθίστανται εἰς τὴν ἀλλαγὴν ἀκόμη καὶ μετὰ τὴν διάγνωσιν τῶν πλανῶν των τόσον περισσότερον, ὅσον ἐπὶ μακρότερον ἔχουν ἴσχύσει. Ἐνταῦθα ἐμφανίζεται δὲ ἀγὼν τοῦ πνεύματος κατὰ τοῦ ἔαυτοῦ του.

5. Η ΔΙΑΙΡΕΣΙΣ ΤΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΑΝΑΛΟΓΩΣ ΤΩΝ ΕΙΔΩΝ ΓΝΩΣΕΩΣ

‘Η ἔρευνα περὶ τῶν εἰδῶν τῆς γνώσεως καὶ τὰ ἔξ αὐτῆς συμπεράσματα βοηθοῦσιν ἡμᾶς εἰς τὴν κατανόησιν ἐνὸς ἄλλου θέματος προκαλοῦντος πολλὰς ἀσυμφωνίας, τοῦ τῆς διαιρέσεως τῶν ἐπιστημῶν.

Κατὰ τὴν ἀρχαιότητα εἶχεν ἐπικρατήσει ἡ ἐκ τῆς Ἀκαδημίας προκύψασα καὶ διὰ τῶν Στωϊκῶν ἐμπεδωθεῖσα διαιρέσις εἰς Διαλεκτικήν, περιλαμβάνονταν κυρίως τὴν Λογικήν, εἰς Φυσικήν, περιλαμβάνονταν καὶ τὰ Μαθηματικὰ καὶ εἰς Ἡθικήν, περιλαμβάνονταν καὶ τὴν Πολιτικήν (¹).

Κατὰ τὸν Μεσαίωνα διαμορφοῦται ἐν τῇ πράξει ἄλλη διαίρεσις. Ἡ Διαλεκτικὴ καὶ ἡ Φυσικὴ αὐξηθεῖσαι ἐν τῷ μεταξὺ εἰς περιεχόμενον ἀπετέλεσαν δμάδας ἐπιστημονικῶν κλάδων, τὰς «artes liberales», περιλαμβανούσας τὴν Γραμματικήν, τὴν Ρητορικήν καὶ τὴν Διαλεκτικὴν (τὸ trivium) καὶ τὴν Ἀριθμητικήν, τὴν Γεωμετρίαν, τὴν Ἀστρονομίαν, καὶ τὴν Μονσικήν (quadrivium). Παραλλήλως πρὸς τὰς «artes» διεκρίθησαν ἡ Θεολογία, ἡ Νομικὴ καὶ ἡ Ἱατρική.

Κατὰ τὴν ἀρχὴν τῶν νεωτέρων χρόνων δὲ Βάκων εἰς τὸ ἔργον του «Περὶ τῆς ἀξίας καὶ τῆς προαγωγῆς τῶν ἐπιστημῶν» διήγεσε τὴν ἀν-

(¹) Παραβ. Βορέα Θ., Λογική Ἀθῆναι 1932 σ. 221 — 222.

θρωπίνην ἐπιστήμην εἰς τρεῖς βασικοὺς κλάδους, τὴν Ἰστορίαν, τὴν Ποίησιν καὶ τὴν Φιλοσοφίαν, ἀναλόγως πρὸς τὰς τρεῖς βασικὰς κατ' αὐτὸν ψυχικὰς λειτουργίας, τὴν μνήμην, τὴν φαντασίαν καὶ τὴν νόησιν. (¹) Υπὸ τὴν Ἰστορίαν περιελάμβανε καὶ τὴν Φυσικὴν Ἰστορίαν καὶ τὴν Ἀστρονομίαν, ὑπὸ δὲ τὴν Φιλοσοφίαν περιελάμβανε καὶ τὴν Γενικὴν Φυσικήν, τὰ Μαθηματικὰ καὶ τὴν Ἀνθρωπολογίαν (²). Ἡ διαιρεσίς του αὗτη ἔσχε μεγάλην διάδοσιν, ἐξ οὗ καὶ φυσιοδιφαί, ὅπως ὁ Harvey, ὁ Pascal καὶ ὁ Νεύτων, ἐθεώρουν ἑαυτοὺς ὡς φιλοσόφους.

Βαθύτατον ἀποχωρίζονται ἐκ τῆς Φιλοσοφίας δύοντες καὶ περισσότεραι ἐπιστῆμαι, ἀποτελοῦσαι ἀνεξαρτήτους κλάδους. Οὗτως ἀπὸ τοῦ 18ου αἰώνος ἀρχίζει μία διάκρισις μεταξὺ Φυσικῶν καὶ Θεωρητικῶν ἐπιστημῶν. Αὕτη κυριαρχεῖ ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς περὶ δύο οὖσιῶν (νοήσεως καὶ ἐκτάσεως) διδασκαλίας τοῦ Descartes. Ἡ διαρχικὴ ἀντίληψις τοῦ φιλοσόφου τούτου, ὑποτρεφομένη καὶ ἀπὸ τὴν χριστιανικὴν διδασκαλίαν περὶ ὕλης καὶ πνεύματος, ἵσκησε μεγάλην ἐπίδρασιν εἰς τὴν εὐρωπαϊκὴν διανόησιν μέχρι καὶ τῶν ἡμερῶν μας. Ὁ "Ἐγ εἰ λοις ἐπίσης διὰ τῆς διακρίσεως τῆς Φιλοσοφίας τῆς φύσεως ἀπὸ τὴν Φιλοσοφίαν τοῦ πνεύματος (³) συνετέλεσεν, ἵνα ἐπικρατήσῃ ἡ διάκρισις φυσικῶν καὶ πνευματικῶν ἐπιστημῶν.

Μίαν νέαν διαιρεσιν τῶν ἐπιστημῶν εἰσηγήθη ὁ Comte εἰς τὰ «Μαθήματα Θετικῆς Φιλοσοφίας». Οὗτος ἀποκρούων τὴν διαιρεσιν τοῦ Bākwnos τὴν στηριχθεῖσαν ἐπὶ τῶν βασικῶν ψυχικῶν λειτουργιῶν ὑποστηρίζει, διτι ἡ ταξινόμησις τῶν ἐπιστημῶν δέον νὰ στηριχθῇ ἐπὶ τῶν πραγμάτων, μίτινα ἐρευνῶνται. Εἰς τὴν βάσιν τῆς ταξινομήσεως τοποθετοῦνται αἱ ἐπιστῆμαι, αἵτινες ἐρευνῶσι τὰ φαινόμενα τὰ πλέον ἀπλᾶ καὶ πλέον γενικά, ἀκολουθοῦν δὲ αἱ ἔξετάζουσαι τὰ φαινόμενα τὰ πλέον εἰδικὰ καὶ πλέον σύνθετα (⁴). Οὗτως ἡ ὑπὸ αὗτοῦ δρισθεῖσα ἱεραρχία περιλαμβάνει τὰ Μαθηματικά, τὴν Ἀστρονομίαν, τὴν Φυσικήν, τὴν Χημείαν, τὴν Φυσιολογίαν καὶ τὴν Κοινωνιολογίαν. Λόγῳ τοῦ θετικισμοῦ του τονίζει, διτι ὁ ἀνθρωπός μόνον φυσικὰ φαινό-

(¹) Bacon F., *De dignitate et augmentis scientiarum*, lib. II cap. 1, trad. franç. par A. Lasalle, Dijon s.d., t. 1 p. 262.

(²) ibid. p. 267, 285, t. 2 p. 110, 122.

(³) Hegel G. H. F., *Enzyklopädie der philosophischen Wissenschaften*, Glockner—Ausgabe, Stuttgart 1927, S. 145, 225.

(⁴) Comte A., *Cours de philosophie positive*, 2e éd. par Littré, Paris 1864, t. 1. p. 47, 75.

μεναι δέον νὰ ἔρευνῃ διὰ μαθηματικῶν ὑπολογισμῶν. "Ολας τὰς μνημονευθείσας ἐπιστήμας νοεῖ ὡς κλάδους τῆς Φυσικῆς. Τὴν Ἀστρονομίαν καλεῖ Οὐρανίον Φυσικήν, τὴν κυρίως Φυσικὴν καὶ τὴν Χημείαν Ἀνόργανον Φυσικήν, τὴν Φυσιολογίαν Ὁργανικὴν Φυσικὴν καὶ τὴν Κοινωνιολογίαν Κοινωνικὴν Φυσικήν⁽¹⁾. Η ὑπὸ τοῦ Comité ἔδρυσις τῆς Κοινωνιολογίας συνετέλεσεν, ώστε αἱ θεωρητικαὶ ἐπιστήμαι νὰ καλοῦνται ἀπὸ τοὺς Γάλλους καὶ κοινωνικαὶ ἐπιστήμαι (sciences sociales). Εκ τῶν ἀκολουθησασῶν κατόπιν ποικίλων διαιρέσεων ἐνδιαφέρον προεκάλεσαν αἱ προταθεῖσαι ἀπὸ τοὺς Νεοκαντιανοὺς φιλοσόφους τῆς Σχολῆς τῆς Βάδης. Οὗτως ὁ Windelband εἰς τὸν Πρυτανικόν τὸν λόγον τοῦ Στρασβούργου τῷ 1894, τὸν ἔχοντα ὡς θέμα «Ιστορία καὶ Φυσικὴ Ἐπιστήμη», διέκρινε τὰς ἴδιογραφικὰς καὶ τὰς νομοθετικὰς ἐπιστήμας (idiographische und nomothetische Wissenschaften) ⁽²⁾. Εἰς τὰς ἴδιογραφικὰς περιλαμβάνει τὰς ιστορικὰς ἐπιστήμας, ὡς ἔρευνώσας τὸ ἔκαστοτε ἀτομικὸν καὶ ἴδιαζον τῶν προσώπων, πράξεων καὶ γεγονότων, εἰς δὲ τὰς νομοθετικὰς περιλαμβάνει τὰς φυσικὰς ἐπιστήμας, τὰς ἔρευνώσας τὸ γενικόν, τὸ εἰς δλα τὰ ἐπὶ μέρους φαινόμενα ὑπάρχον. Μέτρα κρίσεως καὶ κατηγορίαι διέπουσαι τὰς μὲν πρώτας εἶναι αἱ ἀξίαι, τὰς δὲ δευτέρας ἢ αἰτιώδης σχέσις ἢ ἔχουσα τὴν μορφὴν νόμων μαθηματικῶς ἐκφραζομένων. Ο Rickert ἐκ συγγενῶν ἀπόψεων δριμώμενος διέκρινεν ἐπιστήμας τῆς φύσεως καὶ ἐπιστήμας τοῦ Πολιτισμοῦ (Naturwissenschaften und Kulturwissenschaften) εἰς τὸ ὅμωνυμον ἔργον του⁽³⁾.

Ο Wundt περὶ τὸ τέλος τοῦ παρελθόντος αἰῶνος εἰσηγήθη μίαν ἄλλην διαιρεσιν, κατὰ τὴν ὃποιαν χωρίζονται ἀπ' ἄλληλων αἱ Φυσικαὶ καὶ αἱ Μαθηματικαὶ ἐπιστήμαι. Τὰς δευτέρας ὀνομάζει Τυπικὰς ἐπιστήμας (Formalwissenschaften), διότι, λέγει, ἀσχολοῦνται μὲ καθαροὺς τύπους. Βασικοὺς κλάδους δηλαδὴ θεωρεῖ ὁ Wundt τὰς Τυπικὰς ἐπιστήμας καὶ τὰς Πραγματικάς, τὰς ὃποιας ὑποδιαιρεῖ εἰς Φυσικὰς καὶ Πνευματικὰς ἐπιστήμας. Ως τρίτον διακεκριμένον κλάδον θεωρεῖ τὴν Φιλοσοφίαν⁽⁴⁾.

(1) Ibid. p. 71.

(2) Windelband W., Präludien, 2e Bd Tübingen 1919 S. 145.

(3) Rickert H., Kulturwissenschaften und Naturwissenschaft,

6/7 Aufl. Tübingen 1926.

(4) Wundt W., Logik II Bd, 4. Aufl. Stuttgart 1920 S. 90, 99.